

www.turkishstudies.net/language

Turkish Studies - Language and Literature

eISSN: 2667-5641

Research Article / Araştırma Makalesi

ANKARA SCIENCE
UNIVERSITY

Spiritual Orientation as an Innate (Fitrah-Based) Tendency in Three Novels: Kırık Hayatlar, Gün Batarken, and Karartma Geceleri

Üç Romanda Fitri Bir Eğilim Olarak Manevi Yönelim: Kırık Hayatlar, Gün Batarken, Karartma Geceleri

Çetin Arslan *

Abstract: This study examines how religious orientation in the Turkish novel is represented not only within ideological or didactic discourses but also as a psychological and spiritual need emerging in response to individuals' existential crises. A significant portion of studies on religion in Turkish literature has evaluated religious elements in novels within the contexts of modernization, ideology, the conflict between tradition and modernity, or guidance narratives (*hidayet narratives*). However, such approaches remain insufficient in explaining the aesthetic and psychological dimensions of works that portray belief as an orientation connected to the individual's inner world and human nature. Accordingly, this study analyzes Halit Ziya Uşaklıgil's *Kırık Hayatlar* (1924), Ercüment Ekrem Talu's *Gün Batarken* (1922), and Rıfat Ilgaz's *Karartma Geceleri* (1974). Although these novels belong to different literary periods and aesthetic traditions, they share common themes of crisis, spiritual orientation, and temporary or lasting consolation, which are examined through thematic analysis. The study demonstrates that in moments of rupture such as death, loneliness, guilt, fear, and social pressure, the characters turn toward prayer, the Qur'an, worship, conscience, and the idea of God. These spiritual orientations are represented not as ideological indoctrination but rather as natural tendencies related to humanity's search for meaning. The findings reveal that religious experience in the Turkish novel becomes visible not only in ideologically guided texts but also in works produced within different ideological environments, where it appears as a natural dimension of human reality. Thus, the study proposes an alternative interpretation of religion in the Turkish novel by relating it to the psychological and existential dimensions of human experience rather than limiting it to ideological oppositions.

Keywords: Novel, Fitrah, Quran, Faith, Spiritual Crisis.

Öz: Bu çalışma, Türk romanında dinî yönelişin yalnızca ideolojik ya da didaktik söylemler çerçevesinde değil, bireyin varoluşsal krizleri karşısında ortaya çıkan psikolojik ve manevi bir ihtiyaç olarak nasıl temsil edildiğini incelemektedir. Türk edebiyatında din temalı çalışmaların önemli bir bölümü, romanlardaki dinî unsurları

* Dr., Giresun Center for Vocational Education

Dr., Giresun Mesleki Eğitim Merkezi

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7988-7692>

cetinar28@gmail.com

Cite as/ Atıf: Arslan, Ç. (2026). Spiritual orientation as an innate (fitrah-based) tendency in three novels: Kırık hayatlar, gün batarken, and karartma geceleri / Üç romanda fitri bir eğilim olarak manevi yönelim: Kırık hayatlar, gün batarken, karartma geceleri. *Turkish Studies-Language and Literature*, 21(3), 4491-4533. Ankara Bilim University Publications. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.94524>

Received/Geliş: 22 May/Mayıs 2026

Accepted/Kabul: 20 September/Eylül 2026

Published/Yayın: 25 September/Eylül 2026

Checked by plagiarism software

modernleşme, ideoloji, gelenek-modernlik çatışması veya hidayet anlatıları bağlamında değerlendirmiştir. Ancak bu yaklaşım, inancı bireyin içsel dünyası ve insan doğasıyla ilişkili bir yönelim olarak ele alan eserlerin estetik ve psikolojik boyutlarını açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, Halit Ziya Uşaklıgil'in *Kırık Hayatlar* (1924), Ercüment Ekrem Talu'nun *Gün Batarken* (1922) ve Rıfat Ilgaz'ın *Karartma Geceleri* (1974) adlı romanları incelenmiştir. Farklı dönemlere ve estetik anlayışlara ait olan bu eserlerde ortak biçimde ortaya çıkan kriz, manevi yöneliş ve geçici ya da kalıcı huzur temaları tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Çalışmada karakterlerin ölüm, yalnızlık, suçluluk, korku ve toplumsal baskı gibi kırılma anlarında dua, Kur'an, namaz, vicdan ve Allah düşüncesine yöneldikleri görülmüştür. Bu yönelişler ideolojik bir telkinden çok, insanın anlam arayışıyla ilişkili doğal bir eğilim şeklinde temsil edilmektedir. Araştırma sonucunda, Türk romanında dinî tecrübenin yalnızca güdümlü metinlerde değil, farklı ideolojik çevrelere ait eserlerde de insan gerçekliğinin doğal bir parçası olarak görünür hâle geldiği tespit edilmiştir. Böylece çalışma, Türk romanında din temasını ideolojik karşıtlıkların ötesinde, insanın psikolojik ve varoluşsal yönleriyle ilişkilendiren alternatif bir yorum önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Roman, Fıtrat, Kur'an, İnanç, Manevi Kriz.

Structured Abstract:

Since its emergence, the novel has been one of the most widely read literary genres because of its capacity to represent different dimensions of human life and experience. Although modern literary criticism has often emphasized the secular and realistic nature of the novel, religious feeling and spiritual experience have continued to appear in fictional worlds through individual crises, moral conflicts, and existential questioning. However, studies on religion in the Turkish novel have generally focused on ideological representations, modernization debates, or explicitly didactic “guidance novels” (hidayet romanları). As a result, the personal and existential dimensions of belief have frequently remained in the background.

This study aims to examine how religious orientation appears in Turkish novels not as an ideological discourse but as a natural and existential response to human suffering, loneliness, guilt, and the search for meaning. The main research question of the study is: How do Turkish novels from different literary periods represent religious experience independently from ideological guidance? In this context, the study investigates whether spiritual orientation emerges as an inherent human tendency shaped by the psychological and social realities of fictional characters. The study is important because it offers an alternative framework for interpreting religion in Turkish literature beyond ideological polarizations and contributes to discussions on the relationship between literature, belief, and human nature.

The study is based on the idea that the novel derives its aesthetic power from its ability to create a convincing sense of reality. According to Ian Watt’s concept of “formal realism,” the novel seeks to represent ordinary human experience rather than abstract ideals or rigid dogmatic truths. Similarly, Philip Stevick defines the novel as a dynamic literary organism capable of continuously transforming itself according to social and psychological realities. Within this framework, religious experience in the novel is approached not as a doctrinal system imposed by the author, but as a phenomenon emerging from the inner world of characters.

The study also benefits from theories concerning the psychological and existential dimensions of belief. The concept of fitrah—defined in Islamic thought as humanity’s innate tendency toward belief and meaning—constitutes one of the central conceptual references of the article. Studies by Mustafa Akçay and Şaban Ali Düzgün emphasize that human beings possess a natural spiritual orientation that may become visible especially during moments of crisis and helplessness. This theoretical perspective enables the study to interpret prayer, Qur’anic recitation, guilt, conscience, and spiritual seeking in the selected novels as manifestations of an inherent human tendency rather than merely ideological symbols.

Previous studies on religion in Turkish novels have mostly analyzed religious elements through modernization conflicts, ideological representations, or political perspectives. Therefore, this article seeks to fill an important gap by examining faith as an existential and psychological experience shaped by the fictional world itself.

The study employs qualitative literary analysis and thematic analysis as its primary methods. Thematic coding, developed by Braun and Clarke (2006), is used to identify recurring spiritual and emotional patterns across the selected novels. The study focuses on three novels from different literary periods of Turkish literature: Halit Ziya Uşaklıgil’s *Kırık Hayatlar* (1924), Ercüment Ekrem Talu’s *Gün Batarken* (1922), and Rıfat Ilgaz’s *Karartma Geceleri* (1974).

These novels were selected because they belong to different literary movements and ideological environments while sharing similar representations of spiritual crisis and religious orientation. The analysis is structured around three thematic categories: crisis, spiritual orientation, and outcome. Crisis includes experiences such as death, loneliness, moral collapse, fear, and alienation. Spiritual orientation refers to practices such as prayer, Qur’anic recitation, remembrance of God, and inner questioning. Outcome examines whether these spiritual experiences lead to temporary relief, moral transformation, or existential reconciliation.

The study prioritizes textual analysis and interpretive reading rather than statistical measurement. The selected method is preferred because it allows a detailed examination of the relationship between fictional reality, psychology, and spiritual experience.

The findings demonstrate that religious orientation in the examined novels emerges primarily during moments of existential crisis. In *Kırık Hayatlar*, the death of Leyla leads Vedide to seek consolation through prolonged prayer and Qur’anic recitation. Religion appears here not as ideological instruction but as an

emotional refuge against grief and despair. Similarly, Ömer Behiç's moral collapse and eventual return to family values reveal the restorative function of spiritual consciousness.

In *Gün Batarken*, Hulki's involvement in corruption, material ambition, and moral alienation eventually results in psychological emptiness. His return to family life and traditional values is represented as a form of spiritual recovery rather than ideological conversion. In *Karartma Geceleri*, Mustafa Ural questions divine justice and human responsibility while living under political oppression and fear. Although the novel belongs to the social realist tradition, it still portrays the human need for spiritual meaning and inner reassurance.

The comparative analysis reveals both similarities and differences among the novels. All three works associate spiritual orientation with crisis and existential vulnerability. However, while *Kırık Hayatlar* and *Gün Batarken* suggest more lasting spiritual transformation, *Karartma Geceleri* presents religion as a temporary psychological shelter rather than a permanent resolution. These differences can be explained through the ideological and aesthetic characteristics of each literary period. Nevertheless, the recurrence of similar spiritual patterns across different literary traditions indicates that belief functions as a universal dimension of human experience.

The study concludes that religion in Turkish novels cannot be reduced solely to ideological or didactic representation. Even in works produced within secular, realist, or social realist traditions, spiritual orientation emerges as an inseparable part of human psychology and existential experience. The selected novels demonstrate that prayer, guilt, conscience, fear, and the search for meaning naturally become visible within fictional worlds shaped by the realities of Turkish society.

Future studies may expand this approach by examining different literary genres, authors, and periods through interdisciplinary perspectives combining literature, psychology, theology, and sociology. Such studies may contribute to a deeper understanding of the relationship between fiction, spirituality, and human nature in modern literature.

Keywords: Novel, Fitrah, Quran, Faith, Spiritual Crisis.

الملخص المنهجي

منذ نشأته، كان الرواية أحد أكثر الأجناس الأدبية قراءة بسبب قدرتها على تمثيل أبعاد مختلفة من الحياة والتجربة الإنسانية. وعلى الرغم من أن النقد الأدبي الحديث غالباً ما شدد على الطابع العلماني والواقعي للرواية، فإن الشعور الديني والتجربة الروحية استمرزا في الظهور داخل العوالم التخيلية من خلال الأزمان الفردية، والصراعات الأخلاقية، والتساؤلات الوجودية. ومع ذلك، فإن الدراسات حول الدين في الرواية التركية ركزت عموماً على التمثيلات الأيديولوجية، أو مناقشات التحديث، أو الروايات التعليمية الصريحة المعروفة بـ "روايات الهداية". ونتيجة لذلك، غالباً ما بقيت الأبعاد الشخصية والوجودية للإيمان في الخلفية.

تهدف هذه الدراسة إلى فحص كيفية ظهور التوجه الديني في الروايات التركية ليس كخطاب أيديولوجي، بل كاستجابة طبيعية ووجودية لمعاناة الإنسان، ووحدته، وشعوره بالذنب، وبحثه عن المعنى. والسؤال البحثي الرئيس هو: كيف تمثل الروايات التركية من فترات أدبية مختلفة التجربة الدينية بمعزل عن التوجيه الأيديولوجي؟ وفي هذا السياق، تستقصي الدراسة ما إذا كان التوجه الروحي يظهر كميل إنساني فطري يتشكل وفقاً للواقع النفسي والاجتماعي للشخصيات التخيلية. وتكتسب الدراسة أهميتها لأنها تقدم إطاراً بديلاً لتفسير الدين في الأدب التركي يتجاوز الاستقطابات الأيديولوجية، وتساهم في النقاشات حول العلاقة بين الأدب والإيمان والطبيعة الإنسانية.

"تتركز الدراسة على فكرة أن الرواية تستمد قوتها الجمالية من قدرتها على خلق إحساس مقنع بالواقع. ووفقاً لمفهوم "الواقعية الشكلية" لإيان وات، تسعى الرواية إلى تمثيل التجربة الإنسانية العادية بدلاً من المثالية المجردة أو الحقائق العقائدية الجامدة. وبالمثل، يعرّف فيليب ستيغليتز الرواية بأنها كائن أدبي دينامي قادر على التحول المستمر وفقاً للواقع الاجتماعي والنفسي. وفي هذا الإطار، تقارب التجربة الدينية في الرواية ليس كنظام عقائدي يفرضه المؤلف، بل كظاهرة تنبثق من العالم الداخلي للشخصيات.

تستفيد الدراسة أيضاً من النظريات المتعلقة بالأبعاد النفسية والوجودية للإيمان. ويشكل مفهوم الفطرة—المعرّف في الفكر الإسلامي بأنه الميل الفطري للإنسان نحو الإيمان والمعنى—أحد المراجع المفاهيمية المركزية للمقال. وتشير دراسات مصطفى أكجاي وشعبان علي دوزغون إلى أن الإنسان يمتلك توجهاً روحياً طبيعياً قد يظهر بشكل خاص في لحظات الأزمة والعجز. هذا المنظور النظري يمكن الدراسة من تفسير الدعاء، وتلاوة القرآن، والشعور بالذنب، والضمير، والبحث الروحي في الروايات المختارة باعتبارها تجليات لميل إنساني فطري وليس مجرد رموز أيديولوجية.

لقد حلت الدراسات السابقة الدين في الروايات التركية غالباً من خلال صراعات التحديث، أو التمثيلات الأيديولوجية، أو المنظورات السياسية. ومن ثم، يسعى هذا المقال إلى سد فجوة مهمة عبر فحص الإيمان كتجربة وجودية ونفسية تتشكل داخل العالم التخيلي نفسه.

تعتمد الدراسة على التحليل الأدبي النوعي والتحليل الموضوعي كمنهج رئيس. وتستخدم تقنية الترميز الموضوعي التي طوّرها براون وكلاارك (2006) لتحديد الأنماط الروحية والعاطفية المتكررة عبر الروايات المختارة. وتركز الدراسة على ثلاث روايات من فترات أدبية مختلفة: كرك حياتلار (1924) (لهاليت زيا أوشاكليغل، غون باتاركن) 1922 (لأرجومنت إكرم تالو، و كارارتما غجلري) 1974 (لرفعت إلغاز).

اختبرت هذه الروايات لأنها تنتمي إلى حركات أدبية وبيانات أيديولوجية مختلفة، لكنها تشترك في تمثيلات متشابهة للأزمة الروحية، والتوجه الديني. ويُنظّم التحليل حول ثلاث فئات موضوعية: الأزمة، التوجه الروحي، والنتيجة. وتشمل الأزمة تجارب مثل الموت، الوحدة، الانهيار الأخلاقي، الخوف، والاعتراب. أما التوجه الروحي فيشير إلى ممارسات مثل الدعاء، وتلاوة القرآن، وذكر الله، والتساؤل الداخلي. وتبحث النتيجة فيما إذا كانت هذه التجارب الروحية تؤدي إلى راحة مؤقتة، أو تحول أخلاقي، أو مصالحة وجودية.

تُعطي الدراسة الأولوية للتحليل النصي والقراءة التفسيرية بدلاً من القياس الإحصائي. ويُفضل هذا المنهج لأنه يسمح بفحص مفصل للعلاقة بين الواقع التخيلي، وعلم النفس، والتجربة الروحية.

تُظهر النتائج أن التوجه الديني في الروايات المدروسة يظهر أساساً خلال لحظات الأزمة الوجودية. ففي كرك حياتلار، يؤدي موت ليلي إلى بحث فيديده عن العزاء عبر الدعاء المطول وتلاوة القرآن. ويظهر الدين هنا ليس كتعليم أيديولوجي بل كملاذ عاطفي ضد الحزن واليأس. وبالمثل، يكشف انهيار عمر بهيج الأخلاقي وعودته إلى القيم الأسرية عن الوظيفة الإصلاحية للوعي الروحي.

وفي غون باتاركن، يؤدي تورط هُلُكي في الفساد والطموح المادي والاعتراب الأخلاقي إلى فراغ نفسي. وتُصوّر عودته إلى الحياة الأسرية والقيم التقليدية كشكل من أشكال التعافي الروحي وليس كتحويل أيديولوجي. أما في كارارتما غجلري، فيتساءل مصطفى أورال عن العدالة الإلهية والمسؤولية الإنسانية أثناء عيشه تحت القمع السياسي والخوف. وعلى الرغم من انتماء الرواية إلى تقليد الواقعية الاجتماعية، فإنها لا تزال تُبرز حاجة الإنسان إلى المعنى الروحي والطمأنينة الداخلية.

يكشف التحليل المقارن عن أوجه تشابه واختلاف بين الروايات. فجميع الأعمال الثلاثة تربط التوجه الروحي بالأزمة والهشاشة الوجودية. ومع ذلك، بينما تقترح كرك حياتلار و غون باتاركن تحولاً روحياً أكثر دواماً، تُقدّم كارارتما غجلري الدين كملاذ نفسي مؤقت بدلاً من حل دائم. ويمكن تفسير هذه الاختلافات من خلال الخصائص الأيديولوجية والجمالية لكل فترة أدبية. ومع ذلك، فإن تكرار الأنماط الروحية المتشابهة عبر تقاليد أدبية مختلفة يشير إلى أن الإيمان يعمل كبعد كوني من أبعاد التجربة الإنسانية.

وتخلص الدراسة إلى أن الدين في الروايات التركية لا يمكن اختزاله فقط إلى التمثيل الأيديولوجي أو التعليمي. فحتى في الأعمال المنتجة ضمن تقاليد علمانية أو واقعية أو واقعية اجتماعية، يظهر التوجه الروحي كجزء لا ينفصل عن علم النفس الإنساني والتجربة الوجودية. وتُظهر الروايات المختارة أن الدعاء، والشعور بالذنب، والضمير، والخوف، والبحث عن المعنى تصبح مرئية بشكل طبيعي داخل العوالم التخيلية التي تشكلها واقعيات المجتمع التركي.

قد توسّع الدراسات المستقبلية هذا المنهج عبر فحص أجناس أدبية مختلفة، ومؤلفين، وفترات زمنية من خلال مناهج متعددة، التخصصات تجمع بين الأدب وعلم النفس واللاهوت وعلم الاجتماع. مثل هذه الدراسات قد تساهم في فهم أعمق للعلاقة بين السرد، والروحانية والطبيعة الإنسانية في الأدب الحديث.

الكلمات المفتاحية: الرواية، الفطرة، القرآن، الإيمان، الأزمة الروحية

Résumé Structuré:

Depuis son émergence, le roman est devenu l'un des genres littéraires les plus lus en raison de sa capacité à représenter différentes dimensions de la vie et de l'expérience humaines. Bien que la critique littéraire moderne ait souvent insisté sur le caractère séculier et réaliste du roman, le sentiment religieux et l'expérience spirituelle continuent d'apparaître dans les mondes fictionnels à travers des crises individuelles, des conflits moraux et des interrogations existentielles. Cependant, les études sur la religion dans le roman turc se sont généralement concentrées sur les représentations idéologiques, les débats sur la modernisation ou les « romans de guidance » explicitement didactiques (hidayet romanları). Par conséquent, les dimensions personnelles et existentielles de la croyance sont fréquemment restées en arrière-plan.

Cette étude vise à examiner comment l'orientation religieuse apparaît dans les romans turcs non pas comme un discours idéologique, mais comme une réponse naturelle et existentielle à la souffrance humaine, à la solitude, à la culpabilité et à la quête de sens. La question de recherche principale est la suivante : comment les romans turcs issus de différentes périodes littéraires représentent-ils l'expérience religieuse indépendamment de toute orientation idéologique ? Dans ce contexte, l'étude explore si l'orientation spirituelle émerge comme une tendance humaine inhérente façonnée par les réalités psychologiques et sociales des personnages fictifs. L'importance de l'étude réside dans le fait qu'elle propose un cadre alternatif pour interpréter la religion dans la littérature turque au-delà des polarisations idéologiques et qu'elle contribue aux discussions sur la relation entre littérature, croyance et nature humaine.

L'étude repose sur l'idée que le roman tire sa puissance esthétique de sa capacité à créer un sentiment convaincant de réalité. Selon le concept de « réalisme formel » d'Ian Watt, le roman cherche à représenter l'expérience humaine ordinaire plutôt que des idéaux abstraits ou des vérités dogmatiques rigides. De même, Philip Stevick définit le roman comme un organisme littéraire dynamique, capable de se transformer continuellement en fonction des réalités sociales et psychologiques. Dans ce cadre, l'expérience religieuse dans le roman est abordée non pas comme un système doctrinal imposé par l'auteur, mais comme un phénomène émergeant du monde intérieur des personnages.

L'étude bénéficie également des théories concernant les dimensions psychologiques et existentielles de la croyance. Le concept de *fitrah*—défini dans la pensée islamique comme la tendance innée de l'humanité vers la croyance et le sens—constitue l'une des références conceptuelles centrales de l'article. Les travaux de Mustafa Akçay et de Şaban Ali Düzgün soulignent que l'être humain possède une orientation spirituelle naturelle qui peut devenir visible notamment lors de moments de crise et d'impuissance. Cette perspective théorique permet à l'étude d'interpréter la prière, la récitation coranique, la culpabilité, la conscience et la quête spirituelle dans les romans sélectionnés comme des manifestations d'une tendance humaine inhérente plutôt que comme de simples symboles idéologiques.

Les études antérieures sur la religion dans les romans turcs ont principalement analysé les éléments religieux à travers les conflits de modernisation, les représentations idéologiques ou les perspectives politiques. Cet article cherche donc à combler une lacune importante en examinant la foi comme une expérience existentielle et psychologique façonnée par le monde fictionnel lui-même.

L'étude utilise l'analyse littéraire qualitative et l'analyse thématique comme méthodes principales. Le codage thématique, développé par Braun et Clarke (2006), est employé pour identifier les motifs spirituels et émotionnels récurrents dans les romans sélectionnés. L'étude se concentre sur trois romans issus de périodes littéraires différentes de la littérature turque : *Kırık Hayatlar* (1924) de Halit Ziya Uşaklıgil, *Gün Batarken* (1922) d'Ercüment Ekrem Talu, et *Karartma Geceleri* (1974) de Rifat Ilgaz.

Ces romans ont été choisis parce qu'ils appartiennent à des mouvements littéraires et à des environnements idéologiques différents, tout en partageant des représentations similaires de la crise spirituelle et de l'orientation religieuse. L'analyse est structurée autour de trois catégories thématiques : crise, orientation spirituelle et résultat. La crise inclut des expériences telles que la mort, la solitude, l'effondrement moral, la peur et l'aliénation. L'orientation spirituelle renvoie à des pratiques telles que la prière, la récitation du Coran, le souvenir de Dieu et le questionnement intérieur. Le résultat examine si ces expériences spirituelles conduisent à un soulagement temporaire, à une transformation morale ou à une réconciliation existentielle.

L'étude privilégie l'analyse textuelle et la lecture interprétative plutôt que la mesure statistique. Cette méthode est préférée car elle permet un examen détaillé de la relation entre réalité fictionnelle, psychologie et expérience spirituelle.

Les résultats montrent que l'orientation religieuse dans les romans étudiés apparaît principalement lors de moments de crise existentielle. Dans *Kırık Hayatlar*, la mort de Leyla conduit Vedide à chercher consolation par une prière prolongée et la récitation du Coran. La religion apparaît ici non pas comme une instruction idéologique, mais comme un refuge émotionnel contre le chagrin et le désespoir. De même, l'effondrement moral d'Ömer Behiç et son retour aux valeurs familiales révèlent la fonction réparatrice de la conscience spirituelle.

Dans *Gün Batarken*, l'implication de Hulki dans la corruption, l'ambition matérielle et l'aliénation morale conduit finalement à un vide psychologique. Son retour à la vie familiale et aux valeurs traditionnelles est représenté comme une forme de rétablissement spirituel plutôt que comme une conversion idéologique. Dans *Karartma Geceleri*, Mustafa Ural interroge la justice divine et la responsabilité humaine tout en vivant sous l'oppression politique et la peur. Bien que le roman appartienne à la tradition réaliste sociale, il dépeint néanmoins le besoin humain de sens spirituel et de réassurance intérieure.

L'analyse comparative révèle à la fois des similitudes et des différences entre les romans. Les trois œuvres associent l'orientation spirituelle à la crise et à la vulnérabilité existentielle. Cependant, tandis que *Kırık Hayatlar* et *Gün Batarken* suggèrent une transformation spirituelle plus durable, *Karartma Geceleri* présente la religion comme un abri psychologique temporaire plutôt qu'une résolution permanente. Ces différences peuvent s'expliquer par les caractéristiques idéologiques et esthétiques de chaque période littéraire.

Néanmoins, la récurrence de motifs spirituels similaires à travers différentes traditions littéraires indique que la croyance fonctionne comme une dimension universelle de l'expérience humaine.

L'étude conclut que la religion dans les romans turcs ne peut être réduite uniquement à une représentation idéologique ou didactique. Même dans les œuvres produites au sein de traditions séculières, réalistes ou réalistes sociales, l'orientation spirituelle apparaît comme une partie inséparable de la psychologie humaine et de l'expérience existentielle. Les romans sélectionnés démontrent que la prière, la culpabilité, la conscience, la peur et la quête de sens deviennent naturellement visibles dans des mondes fictionnels façonnés par les réalités de la société turque.

Les études futures pourraient élargir cette approche en examinant différents genres littéraires, auteurs et périodes à travers des perspectives interdisciplinaires combinant littérature, psychologie, théologie et sociologie. De telles recherches pourraient contribuer à une compréhension plus profonde de la relation entre fiction, spiritualité et nature humaine dans la littérature moderne.

Mots-clés : Roman, Fitrah, Coran, Foi, Crise spirituelle

Strukturierte Zusammenfassung:

Seit ihrem Entstehen gehört die Gattung des Romans zu den meistgelesenen literarischen Formen, da sie verschiedene Dimensionen des menschlichen Lebens und der Erfahrung darzustellen vermag. Obwohl die moderne Literaturkritik häufig die säkulare und realistische Natur des Romans betont hat, treten religiöse Gefühle und spirituelle Erfahrungen weiterhin in fiktionalen Welten auf – durch individuelle Krisen, moralische Konflikte und existentielle Fragestellungen. Studien über Religion im türkischen Roman haben sich jedoch meist auf ideologische Darstellungen, Modernisierungsdebatten oder explizit didaktische „Leitromane“ (hidayet romanları) konzentriert. Infolgedessen sind die persönlichen und existenziellen Dimensionen des Glaubens häufig in den Hintergrund geraten.

Diese Studie hat zum Ziel zu untersuchen, wie religiöse Orientierung in türkischen Romanen nicht als ideologischer Diskurs, sondern als natürliche und existentielle Antwort auf menschliches Leiden, Einsamkeit, Schuld und die Suche nach Sinn erscheint. Die zentrale Forschungsfrage lautet: Wie stellen türkische Romane aus unterschiedlichen literarischen Epochen religiöse Erfahrung unabhängig von ideologischer Anleitung dar? In diesem Zusammenhang wird untersucht, ob spirituelle Orientierung als eine dem Menschen innewohnende Tendenz hervortritt, die durch die psychologischen und sozialen Realitäten fiktionaler Figuren geprägt ist. Die Bedeutung der Studie liegt darin, dass sie einen alternativen Rahmen für die Interpretation von Religion in der türkischen Literatur jenseits ideologischer Polarisierungen bietet und zu Diskussionen über das Verhältnis von Literatur, Glauben und menschlicher Natur beiträgt.

Die Studie basiert auf der Annahme, dass der Roman seine ästhetische Kraft aus der Fähigkeit schöpft, ein überzeugendes Gefühl von Realität zu erzeugen. Nach Ian Watts Konzept des „formalen Realismus“ strebt der Roman danach, gewöhnliche menschliche Erfahrungen darzustellen, anstatt abstrakte Ideale oder starre dogmatische Wahrheiten. Ebenso definiert Philip Stevick den Roman als ein dynamisches literarisches Organismus, das sich kontinuierlich entsprechend den sozialen und psychologischen Realitäten verwandeln kann. Innerhalb dieses Rahmens wird religiöse Erfahrung im Roman nicht als vom Autor aufgezwungenes doktrinäres System verstanden, sondern als ein Phänomen, das aus der Innenwelt der Figuren hervorgeht.

Die Studie stützt sich zudem auf Theorien zu den psychologischen und existenziellen Dimensionen des Glaubens. Das Konzept der *fitrah* – im islamischen Denken als die angeborene Neigung des Menschen zu Glauben und Sinn definiert – bildet eine zentrale begriffliche Referenz des Artikels. Arbeiten von Mustafa Akçay und Şaban Ali Düzgün betonen, dass der Mensch über eine natürliche spirituelle Orientierung verfügt, die insbesondere in Momenten der Krise und Hilflosigkeit sichtbar werden kann. Diese theoretische Perspektive ermöglicht es, Gebet, Koranrezitation, Schuld, Gewissen und spirituelle Suche in den ausgewählten Romanen als Ausdruck einer inhärenten menschlichen Tendenz zu deuten, nicht lediglich als ideologische Symbole.

Frühere Studien über Religion im türkischen Roman haben religiöse Elemente meist im Kontext von Modernisierungskonflikten, ideologischen Darstellungen oder politischen Perspektiven analysiert. Daher

versucht dieser Artikel, eine wichtige Forschungslücke zu schließen, indem er den Glauben als existentielle und psychologische Erfahrung untersucht, die durch die fiktionale Welt selbst geprägt ist.

Die Studie verwendet qualitative literarische Analyse und thematische Analyse als Hauptmethoden. Das von Braun und Clarke (2006) entwickelte thematische Kodieren wird eingesetzt, um wiederkehrende spirituelle und emotionale Muster in den ausgewählten Romanen zu identifizieren. Der Fokus liegt auf drei Romanen aus unterschiedlichen literarischen Perioden der türkischen Literatur: **Kırık Hayatlar** (1924) von Halit Ziya Uşaklıgil, **Gün Batarken** (1922) von Ercüment Ekrem Talu und **Karartma Geceleri** (1974) von Rıfat Ilgaz.

Diese Romane wurden ausgewählt, da sie verschiedenen literarischen Bewegungen und ideologischen Umfeldern angehören, jedoch ähnliche Darstellungen spiritueller Krisen und religiöser Orientierung teilen. Die Analyse ist um drei thematische Kategorien strukturiert: Krise, spirituelle Orientierung und Ergebnis. Krise umfasst Erfahrungen wie Tod, Einsamkeit, moralischen Zusammenbruch, Angst und Entfremdung. Spirituelle Orientierung bezieht sich auf Praktiken wie Gebet, Koranrezitation, Gottesgedenken und innere Fragestellung. Ergebnis untersucht, ob diese spirituellen Erfahrungen zu vorübergehender Erleichterung, moralischer Transformation oder existenzieller Versöhnung führen.

Die Studie legt den Schwerpunkt auf Textanalyse und interpretatives Lesen statt auf statistische Messung. Diese Methode wird bevorzugt, da sie eine detaillierte Untersuchung der Beziehung zwischen fiktionaler Realität, Psychologie und spiritueller Erfahrung ermöglicht.

Die Ergebnisse zeigen, dass religiöse Orientierung in den untersuchten Romanen vor allem in Momenten existenzieller Krise hervortritt. In **Kırık Hayatlar** führt der Tod von Leyla dazu, dass Vedide Trost durch langes Gebet und Koranrezitation sucht. Religion erscheint hier nicht als ideologische Belehrung, sondern als emotionaler Zufluchtsort gegen Trauer und Verzweiflung. Ebenso offenbart Ömer Behiç moralischer Zusammenbruch und seine Rückkehr zu Familienwerten die restaurative Funktion des spirituellen Bewusstseins.

In **Gün Batarken** führt Hulki's Verwicklung in Korruption, materiellen Ehrgeiz und moralische Entfremdung schließlich zu psychischer Leere. Seine Rückkehr ins Familienleben und zu traditionellen Werten wird als eine Form spiritueller Genesung dargestellt, nicht als ideologische Konversion. In **Karartma Geceleri** stellt Mustafa Ural unter politischer Unterdrückung und Angst Fragen nach göttlicher Gerechtigkeit und menschlicher Verantwortung. Obwohl der Roman der sozialrealistischen Tradition angehört, zeigt er dennoch das menschliche Bedürfnis nach spirituellem Sinn und innerer Beruhigung.

Die vergleichende Analyse offenbart sowohl Gemeinsamkeiten als auch Unterschiede zwischen den Romanen. Alle drei Werke verbinden spirituelle Orientierung mit Krise und existenzieller Verletzlichkeit. Während jedoch **Kırık Hayatlar** und **Gün Batarken** eine dauerhaftere spirituelle Transformation nahelegen, präsentiert **Karartma Geceleri** Religion eher als vorübergehenden psychologischen Zufluchtsort denn als endgültige Lösung. Diese Unterschiede lassen sich durch die ideologischen und ästhetischen Merkmale der jeweiligen literarischen Epoche erklären. Dennoch weist die Wiederkehr ähnlicher spiritueller Muster in verschiedenen literarischen Traditionen darauf hin, dass der Glaube als universale Dimension menschlicher Erfahrung fungiert.

Die Studie kommt zu dem Schluss, dass Religion im türkischen Roman nicht allein auf ideologische oder didaktische Darstellung reduziert werden kann. Selbst in Werken, die innerhalb säkularer, realistischer oder sozialrealistischer Traditionen entstanden sind, tritt spirituelle Orientierung als untrennbarer Bestandteil der menschlichen Psychologie und existenziellen Erfahrung hervor. Die ausgewählten Romane zeigen, dass Gebet, Schuld, Gewissen, Angst und die Suche nach Sinn auf natürliche Weise in fiktionalen Welten sichtbar werden, die von den Realitäten der türkischen Gesellschaft geprägt sind.

Zukünftige Studien könnten diesen Ansatz erweitern, indem sie verschiedene literarische Gattungen, Autoren und Epochen durch interdisziplinäre Perspektiven untersuchen, die Literatur, Psychologie, Theologie und Soziologie verbinden. Solche Studien könnten zu einem tieferen Verständnis der Beziehung zwischen Fiktion, Spiritualität und menschlicher Natur in der modernen Literatur beitragen.

Schlüsselwörter: Roman, Fitrah, Koran, Glaube, spirituelle Krise.

Resumen Estructurado:

Desde su aparición, la novela ha sido uno de los géneros literarios más leídos debido a su capacidad para representar diferentes dimensiones de la vida y la experiencia humanas. Aunque la crítica literaria moderna ha enfatizado con frecuencia el carácter secular y realista de la novela, el sentimiento religioso y la experiencia espiritual han seguido manifestándose en los mundos ficticios a través de crisis individuales, conflictos morales y cuestionamientos existenciales. Sin embargo, los estudios sobre la religión en la novela turca se han centrado generalmente en representaciones ideológicas, debates sobre la modernización o en los llamados “romances de guía” (*hidayet romanları*) de carácter explícitamente didáctico. Como resultado, las dimensiones personales y existenciales de la fe han quedado con frecuencia en segundo plano.

Este estudio pretende examinar cómo aparece la orientación religiosa en las novelas turcas no como un discurso ideológico, sino como una respuesta natural y existencial al sufrimiento humano, la soledad, la culpa y la búsqueda de sentido. La pregunta principal de investigación es: ¿cómo representan las novelas turcas de diferentes periodos literarios la experiencia religiosa independientemente de la orientación ideológica? En este contexto, el estudio investiga si la orientación espiritual surge como una tendencia humana inherente, moldeada por las realidades psicológicas y sociales de los personajes ficticios. La importancia del estudio radica en que ofrece un marco alternativo para interpretar la religión en la literatura turca más allá de las polarizaciones ideológicas y contribuye a los debates sobre la relación entre literatura, fe y naturaleza humana.

El estudio se basa en la idea de que la novela obtiene su poder estético de su capacidad para crear una sensación convincente de realidad. Según el concepto de “realismo formal” de Ian Watt, la novela busca representar la experiencia humana ordinaria en lugar de ideales abstractos o verdades dogmáticas rígidas. De manera similar, Philip Stevick define la novela como un organismo literario dinámico capaz de transformarse continuamente de acuerdo con las realidades sociales y psicológicas. Dentro de este marco, la experiencia religiosa en la novela se aborda no como un sistema doctrinal impuesto por el autor, sino como un fenómeno que emerge del mundo interior de los personajes.

El estudio también se beneficia de teorías sobre las dimensiones psicológicas y existenciales de la fe. El concepto de *fitrah*—definido en el pensamiento islámico como la tendencia innata de la humanidad hacia la creencia y el sentido—constituye una de las referencias conceptuales centrales del artículo. Los estudios de Mustafa Akçay y Şaban Ali Düzgün subrayan que los seres humanos poseen una orientación espiritual natural que puede hacerse visible especialmente en momentos de crisis e impotencia. Esta perspectiva teórica permite interpretar la oración, la recitación coránica, la culpa, la conciencia y la búsqueda espiritual en las novelas seleccionadas como manifestaciones de una tendencia humana inherente más que como simples símbolos ideológicos.

Los estudios anteriores sobre la religión en las novelas turcas han analizado principalmente los elementos religiosos a través de conflictos de modernización, representaciones ideológicas o perspectivas políticas. Por lo tanto, este artículo busca llenar una laguna importante examinando la fe como una experiencia existencial y psicológica moldeada por el propio mundo ficticio.

El estudio emplea el análisis literario cualitativo y el análisis temático como métodos principales. El codificado temático, desarrollado por Braun y Clarke (2006), se utiliza para identificar patrones espirituales y emocionales recurrentes en las novelas seleccionadas. El estudio se centra en tres novelas de diferentes periodos literarios de la literatura turca: **Kırık Hayatlar** (1924) de Halit Ziya Uşaklıgil, **Gün Batarken** (1922) de Ercüment Ekrem Talu y **Karartma Geceleri** (1974) de Rifat Ilgaz.

Estas novelas fueron seleccionadas porque pertenecen a distintos movimientos literarios y entornos ideológicos, aunque comparten representaciones similares de crisis espiritual y orientación religiosa. El análisis se organiza en torno a tres categorías temáticas: crisis, orientación espiritual y resultado. La crisis incluye experiencias como la muerte, la soledad, el colapso moral, el miedo y la alienación. La orientación espiritual se refiere a prácticas como la oración, la recitación del Corán, el recuerdo de Dios y el cuestionamiento interior. El resultado examina si estas experiencias espirituales conducen a un alivio temporal, a una transformación moral o a una reconciliación existencial.

El estudio prioriza el análisis textual y la lectura interpretativa en lugar de la medición estadística. Este método se prefiere porque permite un examen detallado de la relación entre realidad ficticia, psicología y experiencia espiritual.

Los hallazgos demuestran que la orientación religiosa en las novelas examinadas surge principalmente durante momentos de crisis existencial. En **Kırık Hayatlar**, la muerte de Leyla lleva a Vedide a buscar consuelo mediante una oración prolongada y la recitación del Corán. La religión aparece aquí no como instrucción ideológica, sino como refugio emocional frente al dolor y la desesperación. De manera similar, el colapso moral de Ömer Behiç y su eventual regreso a los valores familiares revelan la función restauradora de la conciencia espiritual.

En **Gün Batarken**, la implicación de Hulki en la corrupción, la ambición material y la alienación moral resulta finalmente en un vacío psicológico. Su regreso a la vida familiar y a los valores tradicionales se representa como una forma de recuperación espiritual más que como una conversión ideológica. En **Karartma Geceleri**, Mustafa Ural cuestiona la justicia divina y la responsabilidad humana mientras vive bajo opresión política y miedo. Aunque la novela pertenece a la tradición realista social, todavía retrata la necesidad humana de sentido espiritual y de seguridad interior.

El análisis comparativo revela tanto similitudes como diferencias entre las novelas. Las tres obras asocian la orientación espiritual con la crisis y la vulnerabilidad existencial. Sin embargo, mientras que **Kırık Hayatlar** y **Gün Batarken** sugieren una transformación espiritual más duradera, **Karartma Geceleri** presenta la religión como un refugio psicológico temporal más que como una resolución permanente. Estas diferencias pueden explicarse por las características ideológicas y estéticas de cada período literario. No obstante, la recurrencia de patrones espirituales similares en diferentes tradiciones literarias indica que la fe funciona como una dimensión universal de la experiencia humana.

El estudio concluye que la religión en las novelas turcas no puede reducirse únicamente a representaciones ideológicas o didácticas. Incluso en obras producidas dentro de tradiciones seculares, realistas o realistas sociales, la orientación espiritual surge como una parte inseparable de la psicología humana y de la experiencia existencial. Las novelas seleccionadas demuestran que la oración, la culpa, la conciencia, el miedo y la búsqueda de sentido se hacen visibles de manera natural en mundos ficticios moldeados por las realidades de la sociedad turca.

Los estudios futuros pueden ampliar este enfoque examinando diferentes géneros literarios, autores y períodos a través de perspectivas interdisciplinarias que combinen literatura, psicología, teología y sociología. Tales estudios pueden contribuir a una comprensión más profunda de la relación entre ficción, espiritualidad y naturaleza humana en la literatura moderna.

Palabras clave: Novela, Fitrah, Corán, Fe, Crisis espiritual.

结构化摘要:

自其出现以来,小说一直是最广泛阅读的文学体裁之一,因为它能够表现人类生活与经验的不同维度。尽管现代文学批评常常强调小说的世俗性与现实性,但宗教情感与精神体验仍不断通过个人危机、道德冲突与存在性追问而进入虚构世界。然而,有关土耳其小说中宗教的研究通常集中于意识形态的再现、现代化的辩论,或明确带有教化性质的“指导小说”(hidayet romanları)。因此,信仰的个人与存在性维度往往被置于次要位置。

本研究旨在探讨宗教取向在土耳其小说中如何呈现,不是作为一种意识形态话语,而是作为对人类痛苦、孤独、罪责与意义追寻的自然与存在性回应。研究的核心问题是:不同文学时期的土耳其小说如何在脱离意识形态指导的情况下表现宗教经验?在此背景下,研究考察精神取向是否作为一种内在的人类倾向而出现,并由虚构人物的心理与社会现实所塑造。本研究的重要性在于,它为解释土耳其文学中的宗教提供了一个超越意识形态对立的替代框架,并有助于关于文学、信仰与人性关系的讨论。

研究基于这样一种观点:小说的美学力量源于其创造令人信服的现实感的能力。根据伊恩·沃特的“形式现实主义”概念,小说力图表现普通的人类经验,而非抽象的理想或僵化的教条真理。同样,菲利普·斯蒂维克将小说定义为一种动态的文学有机体,能够不断根据社会与心理现实而自我转化。在这一框架下,小说中的宗教经验并非作为作者强加的教义体系,而是作为源自人物内心世界的现象。

研究亦借鉴了关于信仰心理与存在维度的理论。伊斯兰思想中的“本性” (fitrah) ——即人类天生趋向信仰与意义的倾向——构成了本文的核心概念参照之一。穆斯塔法·阿克恰伊与沙班·阿里·迪兹君的研究强调，人类具有一种天然的精神取向，尤其在危机与无助时刻可能显现。这一理论视角使得研究能够将祈祷、古兰经诵读、罪责、良心与精神追寻在所选小说中解读为人类内在倾向的体现，而不仅仅是意识形态的象征。

以往关于土耳其小说中宗教的研究大多通过现代化冲突、意识形态再现或政治视角来分析宗教元素。因此，本文试图通过考察信仰作为一种由虚构世界本身塑造的存在性与心理经验来填补这一重要空白。

研究采用质性文学分析与主题分析为主要方法。通过布劳恩与克拉克 (2006) 提出的主题编码，识别所选小说中反复出现的精神与情感模式。研究聚焦于土耳其文学不同时期的三部小说：哈利特·齐亚·乌沙克勒吉的《破碎的生活》 (1924)、埃尔居门特·埃克雷姆·塔卢的《夕阳西下》 (1922)、以及里法特·伊尔加兹的《灯火管制的夜晚》 (1974)。

这些小说之所以被选取，是因为它们属于不同的文学运动与意识形态环境，但却在精神危机与宗教取向的表现上具有相似性。分析围绕三大主题类别展开：危机、精神取向与结果。危机包括死亡、孤独、道德崩溃、恐惧与疏离等经验；精神取向涉及祈祷、古兰经诵读、对真主的记念与内心的追问；结果则考察这些精神体验是否导致暂时的慰藉、道德转变或存在性的和解。

研究强调文本分析与解释性阅读，而非统计测量。此方法之所以被采用，是因为它能够详细考察虚构现实、心理与精神体验之间的关系。

研究结果表明，宗教取向在所考察的小说中主要在存在性危机时刻出现。在《破碎的生活》中，莱拉之死促使维迪德通过长时间祈祷与古兰经诵读寻求安慰。宗教在此并非作为意识形态的教导，而是作为对悲伤与绝望的情感庇护。同样，奥默·贝希奇的道德崩溃与最终回归家庭价值揭示了精神意识的修复功能。

在《夕阳西下》中，胡尔基卷入腐败、物质野心与道德疏离，最终导致心理空虚。他重返家庭生活与传统价值，被表现为一种精神恢复，而非意识形态的转变。在《灯火管制的夜晚》中，穆斯塔法·乌拉尔在政治压迫与恐惧下质疑神圣正义与人类责任。尽管该小说属于社会现实主义传统，但仍描绘了人类对精神意义与内心安慰的需求。

比较分析揭示了小说之间的相似与差异。三部作品均将精神取向与危机及存在性脆弱联系在一起。然而，《破碎的生活》与《夕阳西下》暗示更持久的精神转变，而《灯火管制的夜晚》则将宗教呈现为一种暂时的心理庇护，而非永久的解决方案。这些差异可通过各文学时期的意识形态与美学特征来解释。然而，不同文学传统中类似精神模式的反复出现表明，信仰作为人类经验的普遍维度而存在。

研究结论是：土耳其小说中的宗教不能仅仅被简化为意识形态或教化性的再现。即使在世俗、现实主义或社会现实主义传统中产生的作品中，精神取向仍作为人类心理与存在性经验不可分割的一部分而出现。所选小说表明，祈祷、罪责、良心、恐惧与意义追寻在由土耳其社会现实塑造的虚构世界中自然显现。

未来的研究可以通过跨学科视角 (结合文学、心理学、神学与社会学) 来考察不同的文学体裁、作家与时期，从而扩展这一方法。此类研究有助于更深入地理解现代文学中虚构、灵性与人性之间的关系。

关键词： 小说、本性 (Fitrah)、古兰经、信仰、精神危机。

Структурированное Резюме:

С момента своего возникновения роман стал одним из наиболее читаемых литературных жанров благодаря способности отражать различные измерения человеческой жизни и опыта. Хотя современная литературная критика часто подчёркивала светский и реалистический характер романа, религиозные чувства и духовный опыт продолжали появляться в художественных мирах через индивидуальные кризисы, моральные конфликты и экзистенциальные вопросы. Однако исследования религии в турецком романе в основном сосредоточивались на идеологических репрезентациях, дебатах о модернизации или явно дидактических «романах наставления» (*hidayet romanları*). В результате личные и экзистенциальные измерения веры часто оставались на заднем плане.

Цель данного исследования — рассмотреть, как религиозная ориентация проявляется в турецких романах не как идеологический дискурс, а как естественный и экзистенциальный ответ на человеческие страдания, одиночество, чувство вины и поиск смысла. Основной исследовательский вопрос: как романы разных литературных периодов Турции представляют религиозный опыт независимо от идеологического наставления? В этом контексте исследование анализирует, возникает ли духовная ориентация как присущая человеку тенденция, формируемая психологическими и социальными реалиями художественных персонажей. Важность исследования заключается в том, что оно предлагает альтернативный подход к интерпретации религии в турецкой литературе вне идеологических поляризаций и способствует обсуждению взаимосвязи литературы, веры и человеческой природы.

Исследование основывается на идее, что роман черпает свою эстетическую силу из способности создавать убедительное ощущение реальности. Согласно концепции «формального реализма» Иана Уотта, роман стремится представить обычный человеческий опыт, а не абстрактные идеалы или жёсткие догматические истины. Аналогично, Филип Стивик определяет роман как динамический литературный организм, способный непрерывно трансформироваться в соответствии с социальными и психологическими реалиями. В этом контексте религиозный опыт в романе рассматривается не как доктринальная система, навязанная автором, а как феномен, возникающий из внутреннего мира персонажей.

Исследование также опирается на теории, касающиеся психологических и экзистенциальных измерений веры. Концепция *фитра* — определяемая в исламской мысли как врождённая склонность человека к вере и поиску смысла — является одной из ключевых концептуальных опор статьи. Работы Мустафы Акчая и Шабана Али Дюзгюна подчёркивают, что человек обладает естественной духовной ориентацией, которая может проявляться особенно в моменты кризиса и беспомощности. Этот теоретический подход позволяет интерпретировать молитву, чтение Корана, чувство вины, совесть и духовные поиски в выбранных романах как проявления присущей человеку тенденции, а не просто идеологические символы.

Предыдущие исследования религии в турецких романах в основном анализировали религиозные элементы через конфликты модернизации, идеологические репрезентации или политические перспективы. Таким образом, данная статья стремится восполнить важный пробел, рассматривая веру как экзистенциальный и психологический опыт, формируемый самим художественным миром.

Методологически исследование опирается на качественный литературный анализ и тематический анализ. Тематическое кодирование, разработанное Браун и Кларк (2006), используется для выявления повторяющихся духовных и эмоциональных паттернов в выбранных романах. Исследование сосредоточено на трёх произведениях из разных литературных периодов турецкой литературы: «Разбитые жизни» (1924) Халита Зия Ушаклыгиля, «На закате» (1922) Эрджюмента Экрема Талу и «Ночи затемнения» (1974) Рифата Илгаза.

Эти романы были выбраны потому, что они принадлежат к различным литературным течениям и идеологическим средам, но при этом демонстрируют сходные репрезентации духовного кризиса и религиозной ориентации. Анализ структурирован вокруг трёх тематических категорий: кризис, духовная ориентация и результат. Кризис включает такие переживания, как смерть, одиночество, моральный крах, страх и отчуждение. Духовная ориентация охватывает практики молитвы, чтения Корана, поминовения Бога и внутреннего самоанализа. Результат рассматривает, приводят ли эти

духовные переживания к временной разрядке, моральной трансформации или экзистенциальному примирению.

Исследование делает акцент на текстовом анализе и интерпретативном чтении, а не на статистических измерениях. Такой метод выбран потому, что он позволяет подробно рассмотреть взаимосвязь между художественной реальностью, психологией и духовным опытом.

Результаты показывают, что религиозная ориентация в исследованных романах возникает преимущественно в моменты экзистенциального кризиса. В «Разбитых жизнях» смерть Лейлы побуждает Ведиде искать утешение в длительной молитве и чтении Корана. Здесь религия выступает не как идеологическая инструкция, а как эмоциональное убежище от горя и отчаяния. Аналогично, моральный крах Омера Бехича и его возвращение к семейным ценностям раскрывают восстановительную функцию духовного сознания.

В «На закате» вовлечённость Хулки в коррупцию, материальные амбиции и моральное отчуждение приводит к психологической пустоте. Его возвращение к семейной жизни и традиционным ценностям изображается как форма духовного восстановления, а не идеологического обращения. В «Ночах затемнения» Мустафа Урал задаётся вопросами о божественной справедливости и человеческой ответственности, живя в условиях политического угнетения и страха. Хотя роман принадлежит к традиции социального реализма, он всё же показывает человеческую потребность в духовном смысле и внутреннем утешении.

Сравнительный анализ выявляет как сходства, так и различия между романами. Все три произведения связывают духовную ориентацию с кризисом и экзистенциальной уязвимостью. Однако если «Разбитые жизни» и «На закате» предполагают более устойчивую духовную трансформацию, то «Ночи затемнения» представляют религию скорее как временное психологическое убежище, нежели как окончательное решение. Эти различия можно объяснить идеологическими и эстетическими особенностями каждой литературной эпохи. Тем не менее повторение сходных духовных паттернов в разных литературных традициях указывает на то, что вера функционирует как универсальное измерение человеческого опыта.

Исследование приходит к выводу, что религия в турецких романах не может быть сведена исключительно к идеологическим или дидактическим репрезентациям. Даже в произведениях, созданных в рамках светских, реалистических или социально-реалистических традиций, духовная ориентация проявляется как неотъемлемая часть человеческой психологии и экзистенциального опыта. Выбранные романы демонстрируют, что молитва, чувство вины, совесть, страх и поиск смысла естественным образом становятся видимыми в художественных мирах, сформированных реалиями турецкого общества.

Будущие исследования могут расширить данный подход, рассматривая различные литературные жанры, авторов и периоды через междисциплинарные перспективы, объединяющие литературу, психологию, теологию и социологию. Такие исследования могут способствовать более глубокому пониманию взаимосвязи между художественной прозой, духовностью и человеческой природой в современной литературе.

Ключевые слова: роман, фитра, Коран, вера, духовный кризис.

संरचित सारांशः

अपने उद्भव से ही उपन्यास सबसे अधिक पढ़े जाने वाले साहित्यिक विधाओं में से एक रहा है, क्योंकि इसमें मानव जीवन और अनुभव के विभिन्न आयामों को प्रस्तुत करने की क्षमता है। यद्यपि आधुनिक साहित्यिक आलोचना ने अक्सर उपन्यास की धर्मनिरपेक्ष और यथार्थवादी प्रकृति पर बल दिया है, धार्मिक भावना और आध्यात्मिक अनुभव व्यक्तिगत संकटों, नैतिक संघर्षों और अस्तित्वगत प्रश्नों के माध्यम से कल्पित संसारों में निरंतर प्रकट होते रहे हैं। तथापि, तुर्की उपन्यासों में धर्म पर किए गए अध्ययन सामान्यतः वैचारिक अभिव्यक्तियों, आधुनिकीकरण की बहसों या स्पष्ट रूप से शिक्षाप्रद “मार्गदर्शक उपन्यासों” (*hidayet romanları*) पर केंद्रित रहे हैं। परिणामस्वरूप, विश्वास के व्यक्तिगत और अस्तित्वगत आयाम अक्सर पृष्ठभूमि में ही रह गए हैं।

यह अध्ययन इस बात की जाँच करने का उद्देश्य रखता है कि तुर्की उपन्यासों में धार्मिक अभिमुखता किस प्रकार वैचारिक प्रवचन के रूप में नहीं, बल्कि मानव पीड़ा, अकेलेपन, अपराधबोध और अर्थ की खोज के प्रति एक स्वाभाविक और अस्तित्वगत प्रतिक्रिया के रूप में प्रकट होती है। मुख्य शोध प्रश्न है: विभिन्न साहित्यिक कालों के तुर्की उपन्यास धार्मिक अनुभव को वैचारिक मार्गदर्शन से स्वतंत्र रूप में कैसे प्रस्तुत करते हैं? इस संदर्भ में, अध्ययन यह जाँचता है कि क्या आध्यात्मिक अभिमुखता एक अंतर्निहित मानवीय प्रवृत्ति के रूप में उभरती है, जो काल्पनिक पात्रों की मनोवैज्ञानिक और सामाजिक वास्तविकताओं से आकार ग्रहण करती है। अध्ययन का महत्व इस तथ्य में निहित है कि यह तुर्की साहित्य में धर्म की व्याख्या के लिए एक वैकल्पिक ढाँचा प्रस्तुत करता है, जो वैचारिक ध्रुवीकरण से परे है, और साहित्य, विश्वास तथा मानव प्रकृति के संबंध पर विमर्श में योगदान देता है।

अध्ययन इस विचार पर आधारित है कि उपन्यास अपनी सौंदर्यात्मक शक्ति उस क्षमता से प्राप्त करता है, जिसके द्वारा वह वास्तविकता का एक विश्वसनीय अनुभव निर्मित करता है। इयान वॉट की “औपचारिक यथार्थवाद” की अवधारणा के अनुसार, उपन्यास अमूर्त आदर्शों या कठोर धार्मिक सत्य के बजाय सामान्य मानवीय अनुभव को प्रस्तुत करने का प्रयास करता है। इसी प्रकार, फिलिप स्टेविक उपन्यास को एक गतिशील साहित्यिक जीव के रूप में परिभाषित करते हैं, जो सामाजिक और मनोवैज्ञानिक वास्तविकताओं के अनुसार निरंतर स्वयं को रूपांतरित कर सकता है। इस ढाँचे में, उपन्यास में धार्मिक अनुभव को लेखक द्वारा आरोपित किसी सिद्धांतात्मक प्रणाली के रूप में नहीं, बल्कि पात्रों के आंतरिक जगत से उत्पन्न होने वाली घटना के रूप में देखा जाता है।

अध्ययन विश्वास के मनोवैज्ञानिक और अस्तित्वगत आयामों से संबंधित सिद्धांतों से भी लाभान्वित होता है। *फ़िटरत* की अवधारणा—जो इस्लामी चिंतन में मानवता की जन्मजात प्रवृत्ति के रूप में परिभाषित है, जो विश्वास और अर्थ की ओर उन्मुख होती है—लेख का एक केंद्रीय वैचारिक संदर्भ है। मुस्तफ़ा अक्चाय और शाबान अली द्यूज़गुन के अध्ययन इस बात पर बल देते हैं कि मनुष्य में एक स्वाभाविक आध्यात्मिक अभिमुखता होती है, जो विशेष रूप से संकट और असहायता के क्षणों में प्रकट हो सकती है। यह सैद्धांतिक दृष्टिकोण अध्ययन को प्रार्थना, कुरआन पाठ, अपराधबोध, अंतरात्मा और आध्यात्मिक खोज को चयनित उपन्यासों में अंतर्निहित मानवीय प्रवृत्ति की अभिव्यक्तियों के रूप में व्याख्यायित करने में सक्षम बनाता है, न कि केवल वैचारिक प्रतीकों के रूप में।

पूर्ववर्ती अध्ययनों ने तुर्की उपन्यासों में धर्म का विश्लेषण मुख्यतः आधुनिकीकरण संघर्षों, वैचारिक अभिव्यक्तियों या राजनीतिक दृष्टिकोणों के माध्यम से किया है। अतः यह लेख एक महत्वपूर्ण शून्य को भरने का प्रयास करता है, विश्वास को एक अस्तित्वगत और मनोवैज्ञानिक अनुभव के रूप में जाँचकर, जो स्वयं कल्पित संसार द्वारा आकार ग्रहण करता है।

अध्ययन गुणात्मक साहित्यिक विश्लेषण और विषयगत विश्लेषण को अपनी प्राथमिक विधियों के रूप में अपनाता है। ब्राउन और क्लार्क (2006) द्वारा विकसित विषयगत कोडिंग का उपयोग चयनित उपन्यासों में बार-बार प्रकट होने वाले आध्यात्मिक और भावनात्मक पैटर्नों की पहचान करने के लिए किया जाता है। अध्ययन तुर्की साहित्य के विभिन्न साहित्यिक कालों की तीन उपन्यासों पर केंद्रित है: हालीत ज़िया उशाक्लिगिल का *किरिक् हयातलार* (1924), एरज़्यूमेंट एक्रम तालु का *ग्यून बातरकेन* (1922), और रिफ़ात इलगाज़ का *कारार्टमा गोज़लेरी* (1974)।

इन उपन्यासों का चयन इसलिए किया गया क्योंकि वे विभिन्न साहित्यिक आंदोलनों और वैचारिक परिवेशों से संबंधित हैं, जबकि वे आध्यात्मिक संकट और धार्मिक अभिमुखता के समान प्रतिनिधित्व साझा करते हैं। विश्लेषण तीन विषयगत श्रेणियों के इर्द-गिर्द संरचित है: संकट, आध्यात्मिक अभिमुखता और परिणाम। संकट में मृत्यु, अकेलापन, नैतिक पतन, भय और अलगाव जैसी अनुभूतियाँ शामिल हैं। आध्यात्मिक अभिमुखता में प्रार्थना, कुरआन पाठ, ईश्वर का स्मरण और आंतरिक प्रश्न शामिल हैं। परिणाम यह जाँचता है कि क्या ये आध्यात्मिक अनुभव अस्थायी राहत, नैतिक परिवर्तन या अस्तित्वगत सामंजस्य की ओर ले जाते हैं।

अध्ययन सांख्यिकीय मापन के बजाय पाठ्य विश्लेषण और व्याख्यात्मक पठन को प्राथमिकता देता है। चयनित विधि को इसलिए अपनाया गया है क्योंकि यह काल्पनिक वास्तविकता, मनोविज्ञान और आध्यात्मिक अनुभव के बीच संबंध की विस्तृत जाँच की अनुमति देती है।

निष्कर्ष दर्शाते हैं कि अध्ययन किए गए उपन्यासों में धार्मिक अभिमुखता मुख्यतः अस्तित्वगत संकट के क्षणों में उभरती है। *किरिक् हयातलार* में, लैला की मृत्यु वेदीदे को लंबी प्रार्थना और कुरआन पाठ के माध्यम से सांत्वना खोजने के लिए प्रेरित करती है। यहाँ धर्म वैचारिक शिक्षा के रूप में नहीं, बल्कि शोक और निराशा के विरुद्ध भावनात्मक शरण के रूप में प्रकट होता है। इसी प्रकार, ओमर बेहिच का नैतिक पतन और अंततः पारिवारिक मूल्यों की ओर लौटना आध्यात्मिक चेतना की पुनर्स्थापनात्मक भूमिका को उजागर करता है।

ग्यून बातरकेन में, हुलकी का भ्रष्टाचार, भौतिक महत्वाकांक्षा और नैतिक अलगाव अंततः मनोवैज्ञानिक शून्यता में परिणत होता है। उसका पारिवारिक जीवन और पारंपरिक मूल्यों की ओर लौटना वैचारिक परिवर्तन के बजाय आध्यात्मिक पुनर्प्राप्ति के रूप में प्रस्तुत किया गया है। *कारार्टमा गेज़लेरी* में, मुस्तफ़ा उराल राजनीतिक उत्पीड़न और भय के बीच दिव्य न्याय और मानव जिम्मेदारी पर प्रश्न उठाता है। यद्यपि उपन्यास सामाजिक यथार्थवादी परंपरा से संबंधित है, फिर भी यह आध्यात्मिक अर्थ और आंतरिक आश्वासन की मानवीय आवश्यकता को चित्रित करता है।

तुलनात्मक विश्लेषण उपन्यासों के बीच समानताओं और भिन्नताओं दोनों को उजागर करता है। तीनों कृतियाँ आध्यात्मिक अभिमुखता को संकट और अस्तित्वगत असुरक्षा से जोड़ती हैं। तथापि, *किरिक हयातलार* और *ग्यून बातरकेन* अधिक स्थायी आध्यात्मिक परिवर्तन का संकेत देते हैं, जबकि *कारार्टमा गेज़लेरी* धर्म को स्थायी समाधान के बजाय अस्थायी मनोवैज्ञानिक शरण के रूप में प्रस्तुत करता है। इन भिन्नताओं को प्रत्येक साहित्यिक काल की वैचारिक और सौंदर्यात्मक विशेषताओं के माध्यम से समझाया जा सकता है। फिर भी, विभिन्न साहित्यिक परंपराओं में समान आध्यात्मिक पैटर्नों की पुनरावृत्ति यह इंगित करती है कि विश्वास मानव अनुभव का एक सार्वभौमिक आयाम है।

अध्ययन निष्कर्ष निकालता है कि तुर्की उपन्यासों में धर्म को केवल वैचारिक या शिक्षाप्रद प्रतिनिधित्व तक सीमित नहीं किया जा सकता। यहाँ तक कि धर्मनिरपे

कुंजी शब्द: उपन्यास, फ़ितरत, कुरआन, आस्था, आध्यात्मिक संकट

Yapılandırılmış Özet:

Roman, ortaya çıktığı tarihten itibaren insan yaşamının ve deneyiminin farklı boyutlarını temsil edebilme gücü sayesinde en yaygın okunan edebî türlerden biri olmuştur. Modern edebiyat eleştirisi, romanın seküler ve gerçekçi niteliğini sıklıkla ön plana çıkarmış olsa da dinî duyarlılık ve manevi tecrübe; bireysel krizler, ahlaki çatışmalar ve varoluşsal sorgulamalar aracılığıyla kurmaca dünyalarda varlığını sürdürmüştür. Bununla birlikte Türk romanında din olgusuna ilişkin çalışmalar büyük ölçüde ideolojik temsiller, modernleşme tartışmaları veya açık biçimde didaktik nitelik taşıyan hidayet romanları üzerinde yoğunlaşmış; bu nedenle inancın bireysel ve varoluşsal boyutları çoğu zaman arka planda kalmıştır.

Bu çalışma, Türk romanlarında dinî yönelişin ideolojik bir söylemden ziyade insanın acı, yalnızlık, suçluluk ve anlam arayışı karşısında geliştirdiği tabii ve varoluşsal bir tepki olarak nasıl temsil edildiğini incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmacının temel sorusu, farklı edebî dönemlere ait Türk romanlarında dinî tecrübenin ideolojik yönlendirmeden bağımsız olarak hangi biçimlerde kurgulandığıdır. Bu bağlamda çalışma, manevi yönelişin kurmaca kişilerin psikolojik ve toplumsal gerçeklikleri doğrultusunda ortaya çıkan fitrî bir eğilim olup olmadığını sorgulamaktadır. Araştırma, Türk edebiyatında din olgusunu ideolojik kutuplaşmaların ötesinde değerlendiren alternatif bir okuma modeli sunması ve edebiyat, inanç ile insan tabiatı arasındaki ilişkiye katkı sağlaması bakımından önem taşımaktadır.

Çalışma, romanın estetik gücünü inandırıcı bir gerçeklik duygusu oluşturabilme yeteneğinden aldığı düşüncesine dayanmaktadır. Ian Watt'ın "biçimsel gerçekçilik" (formal realism) yaklaşımına göre roman, soyut ideallerden ve katı dogmatik doğrulardan ziyade gündelik insan deneyimini temsil etmeyi amaçlayan bir türdür. Benzer şekilde Philip Stevick de romanı toplumsal ve psikolojik gerçekliklere göre sürekli dönüşebilen dinamik bir edebî organizma olarak tanımlamaktadır. Bu kuramsal çerçevede dinî tecrübe, yazar tarafından dayatılan doktriner bir sistem olarak değil, kurmaca kişilerin iç dünyalarından doğan bir olgu olarak ele alınmaktadır.

Araştırmada ayrıca inancın psikolojik ve varoluşsal boyutunu açıklayan kuramsal yaklaşımlardan yararlanılmıştır. İslam düşüncesinde insanın inanma ve anlam arayışına yönelik doğuştan sahip olduğu eğilimi ifade eden **fitrat** kavramı çalışmanın temel kavramsal dayanaklarından birini oluşturmaktadır. Mustafa Akçay ve Şaban Ali Düzgün'ün çalışmaları, insanın özellikle kriz ve çaresizlik anlarında görünür hâle gelen doğal bir manevi yönelişe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım doğrultusunda seçilen romanlarda yer alan dua, Kur'an tilaveti, suçluluk, vicdan ve manevi arayış unsurları ideolojik semboller olarak değil, insanın fitrî yönelişinin kurmaca dünyadaki tezahürleri şeklinde yorumlanmaktadır.

Türk romanında din üzerine yapılan önceki araştırmaların önemli bir bölümü dinî unsurları modernleşme çatışmaları, ideolojik temsiller veya siyasal yaklaşımlar ekseninde değerlendirmiştir. Bu çalışma

ise inancı, kurmaca dünyanın kendi iç dinamikleri tarafından şekillenen psikolojik ve varoluşsal bir deneyim olarak ele alarak literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

Araştırmada nitel edebiyat incelemesi ve tematik analiz yöntemi birlikte kullanılmıştır. Braun ve Clarke (2006) tarafından geliştirilen tematik kodlama yaklaşımı aracılığıyla seçilen romanlarda tekrar eden manevi ve duygusal örüntüler belirlenmiştir. İnceleme kapsamına Türk edebiyatının farklı dönemlerini temsil eden üç roman alınmıştır: Halit Ziya Uşaklıgil'in *Kırık Hayatlar* (1924), Ercüment Ekrem Talu'nun *Gün Batarken* (1922) ve Rifat Ilgaz'ın *Karartma Geceleri* (1974).

Bu eserler, farklı edebî akımlara ve ideolojik çevrelere ait olmalarına rağmen manevi kriz ve dinî yönelişe ilişkin benzer temsiller içermeleri nedeniyle tercih edilmiştir. Çözümleme üç temel tema etrafında yapılandırılmıştır: kriz, manevi yöneliş ve sonuç. Kriz teması ölüm, yalnızlık, ahlaki çöküş, korku ve yabancılaşma gibi deneyimleri; manevi yöneliş teması dua, Kur'an okuma, Allah'ı anma ve içsel sorgulamaları; sonuç teması ise bu manevi deneyimlerin geçici bir huzur, ahlaki dönüşüm ya da varoluşsal uzlaşmayla sonuçlanıp sonuçlanmadığını kapsamaktadır.

Araştırmada nicel ölçümler yerine metin merkezli çözümleme ve yorumlayıcı okuma esas alınmıştır. Bu yöntem, kurmaca gerçeklik, psikolojik süreçler ve manevi deneyim arasındaki ilişkinin ayrıntılı biçimde incelenmesine imkân sağlaması nedeniyle tercih edilmiştir.

Araştırma bulguları, incelenen romanlarda dinî yönelişin ağırlıklı olarak varoluşsal kriz anlarında ortaya çıktığını göstermektedir. *Kırık Hayatlar*'nda Leyla'nın ölümü, Vedide'yi uzun süreli dua ve Kur'an okumalarıyla teselli aramaya yöneltmektedir. Bu bağlamda din, ideolojik bir öğreti olmaktan ziyade yas ve umutsuzluk karşısında başvurulmuş duygusal bir sığınak olarak işlev görmektedir. Benzer biçimde Ömer Behiç'in ahlaki çöküşü ve nihayetinde aile değerlerine yönelmesi, manevi bilincin onarıcı işlevini ortaya koymaktadır.

Gün Batarken'de Hulki'nin yolsuzluk, maddi hırs ve ahlaki yabancılaşma sonucunda yaşadığı psikolojik boşluk, onu yeniden aile hayatına ve geleneksel değerlere yöneltmektedir. Bu dönüşüm ideolojik bir değişimden ziyade manevi bir iyileşme süreci olarak sunulmaktadır. *Karartma Geceleri*'nde ise Mustafa Ural, siyasal baskı ve korku ortamında ilahi adalet ile insanın sorumluluğunu sorgulamaktadır. Roman toplumcu gerçekçi gelenek içerisinde yer almasına rağmen insanın manevi anlam ve içsel güven arayışını görünür kılmaktadır.

Karşılaştırmalı çözümleme, romanlar arasında hem benzerlikler hem de farklılıklar bulunduğunu ortaya koymaktadır. Üç eserin ortak yönü, manevi yöneliş kriz ve varoluşsal kırılganlıkla ilişkilendirmeleridir. Bununla birlikte *Kırık Hayatlar* ve *Gün Batarken* daha kalıcı manevi dönüşümlere işaret ederken, *Karartma Geceleri* dini daha çok geçici bir psikolojik sığınak olarak sunmaktadır. Bu farklılıklar, eserlerin ait oldukları edebî dönemlerin ideolojik ve estetik özellikleriyle açıklanabilir. Bununla birlikte farklı edebî geleneklerde benzer manevi örüntülerin tekrar etmesi, inancın insan deneyiminin evrensel bir boyutu olarak işlev gördüğünü göstermektedir.

Araştırma, Türk romanlarında din olgusunun yalnızca ideolojik veya didaktik bir temsil biçimine indirgenemeyeceğini ortaya koymaktadır. Seküler, gerçekçi ve toplumcu gerçekçi gelenek içerisinde kaleme alınmış eserlerde dahi manevi yöneliş, insan psikolojisinin ve varoluşsal deneyimin ayrılmaz bir parçası olarak görünür hâle gelmektedir. İncelenen romanlar; dua, suçluluk, vicdan, korku ve anlam arayışı gibi unsurların Türk toplumunun gerçekliklerinden beslenen kurmaca dünyalarda doğal biçimde ortaya çıktığını göstermektedir.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda bu yaklaşım farklı edebî türlere, yazarlara ve dönemlere uygulanabilir. Edebiyat, psikoloji, ilahiyat ve sosyoloji disiplinlerini bir araya getiren disiplinlerarası çalışmalar, modern edebiyatta kurmaca, maneviyat ve insan tabiatı arasındaki ilişkinin daha kapsamlı biçimde anlaşılmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Roman, Fıtrat, Kur'an, İnanç, Manevi Kriz.

www.turkishstudies.net/language**Turkish Studies - Language and Literature**

eISSN: 2667-5641

Spiritual Orientation as an Innate (Fitrah-Based) Tendency in Three Novels: *Kırık Hayatlar*, *Gün Batarken* and *Karartma Geceleri***Introduction**

Since its emergence, the novel has become one of the most widely read literary genres, owing to its capacity to illuminate diverse dimensions of human life and generate new modes of experience. Nevertheless, providing a definitive and immutable definition of the novel remains difficult, for it is a flexible literary organism that seeks to encompass the multifaceted reality of life (Stevick, 2010, p. 7). On the one hand, it is grounded in fiction and imagination; on the other, it remains committed to the realities of human existence. The historical development of the novel has largely been shaped by the tension between these two dimensions.

With the advent of modernity, the novel gradually evolved from a narrative form that directly instructed society into one that foregrounded the inner world of the individual. However, texts that function as vehicles for a particular ideology risk reducing the novel's inherently multilayered structure. For the novelist, the principal concern is to construct a fictional world that appears authentic and convincing. Accordingly, the complete subordination of the novel to rigid ideological or dogmatic systems may transform characters from autonomous individuals into mere carriers of ideas. As Watt argues, the principle of formal realism requires the novel to avoid fixed and stereotypical structures; indeed, the genre's flexibility is a natural consequence of its attempt to capture reality (Watt, 2022, p. 14).

As the novel developed, the position of the transcendent within narrative also underwent a significant transformation. Classical realism long maintained that the novel was founded upon a worldview operating independently of divine intervention and therefore excluded the spiritual realm that could not be perceived through the senses. Lukács's well-known characterization of the novel as "the epic of a world abandoned by God" constitutes one of the most influential explanations of the secular character of the modern novel (Lukács, as cited in Watt, 2022, p. 96). Yet the sacred does not disappear entirely from the modern novel; rather, its mode of representation changes. Divine truth becomes manifest through the individual's conscience, fears, prayers, and inner reflections. Consequently, a complex yet productive relationship emerges between the novelistic character and religious experience.

In the modern novel, the legitimacy of religious experience is established through the subjective experiences of fictional characters. By contrast, authoritarian figures who pronounce absolute judgments in the name of divine truth and determine individual destiny with unquestionable certainty present an aesthetic problem within the novelistic tradition. This issue simultaneously recalls a theological boundary. In Islamic thought, absolute knowledge and the authority to issue ultimate judgments belong exclusively to Allah. The Qur'an explicitly condemns fabricating judgments in the name of God (Qur'an, al-Nahl 16:116). From this perspective, the novelist occupies

the position not of an authority proclaiming absolute truth, but rather of a narrator who observes humanity's search for truth.

Modernism contributed to the emergence of increasingly negative attitudes toward religion in the West. The spiritual void created by the modernist revolt against the domination of the Church was subsequently addressed in different ways within postmodern thought. By placing the individual at the center of meaning-making and value production, postmodernism significantly weakened the determining authority of traditional sources of legitimacy. Its skeptical attitude toward claims of absolute truth reinforced the view that reality should be understood not as a singular and universal entity but through multiple and subjective interpretations. Consequently, both spiritual and material orientations acquired greater significance. As individual experiences and personal choices gained legitimacy, individual autonomy expanded, while postmodern pluralism also provided a framework that enhanced the public visibility of religious identities and diverse forms of belief (Dağlar, 2023, p. 262).

Manifestations of religious perception are particularly evident in the novels of Orhan Pamuk, one of the foremost representatives of postmodern literature in Turkish literary history. Pamuk approaches religious elements from a literary and aesthetic rather than a doctrinal perspective. In his novels, religion sometimes appears in its radical dimension (i.e., as an expression of its essential principles) and at other times as a cultural resource or motif (Dağlar, 2023, p. 275). Similarly, the novels of another prominent postmodern writer, Elif Şafak, also contain substantial material related to spiritual quests and existential searching (Sarı, 2023).

As Orhan Pamuk suggests, the value of a novel lies in its ability to evoke in the reader the feeling that "life is exactly like this" (Pamuk, 2017, p. 37). For this reason, religious themes attain greater aesthetic depth when they are presented as the inner experiences of fictional characters rather than as externally imposed ideological discourses. The responsibility of an author who incorporates questions of faith into a literary work is to demonstrate how individuals experience, question, and interpret belief. Otherwise, the novel risks losing its aesthetic integrity and degenerating into a didactic discourse.

The novel is fundamentally concerned with human life. Yet human existence cannot be reduced solely to social relationships; fear, conscience, faith, and one's personal relationship with God also constitute indispensable dimensions of human reality. Consequently, it is entirely natural for elements such as prayer, the Qur'an, faith, sin, remorse, and the concept of destiny to appear in novels. What is decisive is the aesthetic context within which these elements are represented. For the novelist, the essential task is to reveal the psychological and social motivations that lead characters toward religious belief. Indeed, the strength of the novel derives from its ability to portray the material, social, and spiritual dimensions of human existence within a unified narrative reality.

This study examines how religious sentiment is represented independently of ideological determination through an analysis of Halit Ziya Uşaklıgil's *Kırık Hayatlar* (*Broken Lives*, 1924), Ercüment Ekrem Talu's *Gün Batarken* (*At Sunset*, 1922), and Rıfat Ilgaz's *Karartma Geceleri* (*Nights of Blackout*, 1974). Focusing on the protagonists' turn toward the Qur'an, prayer, ritual worship (*şalāh*), and conscience following profound personal crises, the study interprets these spiritual orientations within the framework of *fitrah*—the innate human disposition toward belief. In doing so, it seeks to offer an alternative interpretation of religion in the Turkish novel that moves beyond approaches confined to ideological polarizations.

1. Purpose of the Study

The primary aim of this article is to examine the relationship between the fictional worlds constructed in novels and the social and spiritual realities of individuals through the lens of religious orientation. The novel's connection with real life should not be regarded as a limitation; rather, it

constitutes one of the fundamental sources that nourish the aesthetic power of the genre (Özdemir, 2021, p. 92). Accordingly, reducing a literary work solely to an ideological or religious framework inevitably restricts its multilayered structure. The central problem addressed in this study is that, because religious orientations in the Turkish novel have generally been interpreted through ideological oppositions, the individual and existential dimensions of faith have remained largely overlooked. Therefore, the fictional characters examined in this study are approached not as representatives of particular ideologies but as individuals who develop spiritual orientations in response to crisis, loneliness, guilt, and the search for meaning.

Whereas religion is structured according to the divine commands revealed by Allah (Tümer, 1994, p. 319), ideology refers to the interpretation of a particular worldview at the individual, social, and political levels (Karataş, 2019, p. 156). Although the novel may engage with both religion and ideology, the fundamental problem arises when a literary work becomes entirely subordinated to ideological discourse or religious didacticism. In such cases, the novel ceases to explore the complexity of human life and instead becomes an instrument of one-sided commitment.

Within this conceptual framework, the authors and works selected for the present study possess identifiable ideological backgrounds but cannot be classified as ideologically committed or propagandistic texts. Rather, they belong to widely recognized literary periods and intellectual traditions within Turkish literature. Halit Ziya Uşaklıgil is one of the foremost representatives of the Servet-i Fünun period. The work examined here, *Kırık Hayatlar* (*Broken Lives*, 1924), was originally serialized in 1901, when the influence of the Servet-i Fünun movement was still at its height, although it was not published in book form until the Republican period. The second work is Ercüment Ekrem Talu's *Gün Batarken* (*At Sunset*, 1922). Talu achieved literary prominence during the Second Constitutional (Meşrutiyet) period, and his novel was published when the National Literature (Millî Edebiyat) movement was at the height of its influence. The third work is Rıfat Ilgaz's *Karartma Geceleri* (*Nights of Blackout*, 1974), a novel generally classified within the tradition of Social Realism. The fact that these novels, written in three different literary periods, converge around a common thematic concern suggests the universal character of the phenomenon under investigation.

1.1. Theoretical Framework

The relationship that the novel establishes with reality constitutes one of the fundamental elements determining its aesthetic structure. Rather than directly reflecting reality, the novel is a fictional construct that selects, transforms, and reinterprets it. Accordingly, the notion of "faithfulness to life" in the novel refers not only to its correspondence with objective reality but also to its ability to generate a convincing sense of reality through the internal coherence of the fictional world it creates. The success of a novel lies in its capacity to persuade readers that the events it narrates could genuinely occur. Throughout the reading process, readers are transported into a new world at both cognitive and sensory levels, where they encounter an intense intuition of truth within the realm of fiction. The aesthetic power of the novel derives precisely from this tension. On the one hand stands an imaginary world with no material existence; on the other, a compelling sense of the reality of human life. As Pamuk observes, although the novel constructs a universe that does not physically exist, it nevertheless evokes in the reader a profound sense of the truth of life (Pamuk, 2017, p. 68).

Within this framework, faith in the novel emerges as an orientation experienced within the individual's inner world. In the modern novel, religious experience is represented less as an expression of institutional affiliation than as a manifestation of individual consciousness, inner quest, and the search for transcendence. This perspective may also be related to theoretical approaches that explain humanity's inherent inclination toward the transcendent. One of the key concepts in Islamic thought is *fitrah*, which denotes the primordial disposition with which human beings are created. The etymological meaning of the term—"to split" or "to bring forth"—symbolizes the emergence of existence from non-existence and the essential nature of creation. In this sense, the innate disposition

(*fitrah*) refers to humanity's natural openness to truth prior to being shaped by social and ideological influences. As Düzgün argues, *fitrah* is directly associated with the human endeavor to preserve the purity of the original disposition bestowed at creation (Düzgün, 2016, p. 323).

From this perspective, the inclination to believe may be understood not as the result of external imposition but as an inherent characteristic of the human spiritual constitution and innate nature. Consequently, when fictional characters turn toward faith during existential crises marked by loneliness, death, fear, and meaninglessness, such moments may be interpreted as narrative manifestations of the innate disposition (*fitrah*) embedded within the deepest layers of human nature.

2. Faith in the Turkish Novel

A considerable body of scholarship on religion in the Turkish novel has examined religious themes primarily through the lenses of ideological representation, modernization, or *hidayet* (Islamic guidance) narratives. However, such approaches remain insufficient for explaining novels that portray faith as a psychological and innate (*fitri*) orientation emerging in response to the individual's existential crises. This study seeks to address this gap by examining religious experience not as an ideological discourse but as a natural human orientation closely associated with the search for meaning.

One of the principal reasons why religious life has not occupied a central position in the Turkish novel is that the genre developed by taking the Western novel as its primary model during its formative period. Beginning with the Tanzimat era, the novel influenced Turkish writers not only in terms of formal characteristics but also with respect to narrative content, conceptions of reality, and representations of human nature, all of which were shaped under the influence of Western literary traditions. Since both the technical structure and the underlying worldview of the Turkish novel evolved largely within a Western-centered paradigm, the religion-centered everyday life of Turkish society was not represented with the same intensity that characterized social reality. As Arslan argues, the influence of the Western novel was not confined to formal or structural features; it also exerted a decisive influence on the thematic and conceptual dimensions of literary production (Arslan, 2020, p. 362). Consequently, the Turkish novel developed upon a predominantly secular narrative foundation that did not fully correspond to the religious and cultural codes of Turkish society.

During the early Republican period, the novel's approach to religion likewise remained largely shaped by the ideology of modernization. Religious institutions, traditional social structures, and religious identities were frequently represented as obstacles to social progress. Ahmet Faruk Güler's study, which examines the works of Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Reşat Nuri Güntekin, Hüseyin Rahmi Gürpınar, and Sabahattin Ali, similarly demonstrates that religion in the Turkish novel was often constructed as an ideological problem rather than as an existential or psychological phenomenon (Güler, 2018, p. 940).

This study employs textual analysis and thematic reading as qualitative research methods. The protagonists' orientations toward the Qur'an, ritual prayer (*ṣalāh*), the mosque, and the practice of supplication are examined comparatively in relation to moments of crisis, loneliness, fear, death, and helplessness. In doing so, the study seeks to illuminate the function of religion within the individual's existential experience without reducing it to the conventional dichotomies of "progressive versus reactionary" or "secular versus religious."

3. Textual Analyses

3.1. *Broken Lives*: Tragedy and Conscience

The protagonist of the novel, Dr. Ömer Behiç, returns to his homeland after completing his medical education in Europe, marries Vedide Hanım, starts a family, and establishes the peaceful

domestic life he has long envisioned in his new home. Having achieved professional success, he gains considerable social respect by opening a medical practice where he treats both wealthy and impoverished patients. However, his acquaintance with Nebile—and particularly with her sister Neyyir—through his former classmate Dr. Bekir Servet introduces new emotional attachments that profoundly disrupt his established life. As his relationship with Neyyir gradually deepens, Ömer Behiç becomes entangled in a psychological and moral conflict between familial happiness and personal desire, ultimately betraying his wife Vedide on multiple occasions. Vedide, by contrast, endures her husband's infidelity through patience, prayer, recitation of the Qur'an, and ritual worship (*şalâh*), and succeeds in preserving her spiritual integrity.

In Halit Ziya Uşaklıgil's *Kırık Hayatlar (Broken Lives)*, faith emerges as an ontological necessity to which the human soul turns at moments of profound rupture. While the novel foregrounds the individual's inner disintegration in the face of tragedy, it presents religious experience not primarily as a social marker but rather as a psychological and existential refuge. In this respect, the novel constitutes one of the most significant examples of the Servet-i Fünun aesthetic, demonstrating its sensitivity to the individual's inner truth through the representation of religious experience.

This psychological depth became particularly prominent in the Servet-i Fünun novel, whose focus on the individual's inner world reached its most accomplished expression in Halit Ziya's fiction. Art constitutes a mode of thinking that enables human beings to understand both themselves and life. To regard art merely as an object of aesthetic pleasure is to diminish the richness of the world it encompasses. By giving expression to emotions and ideas that have not yet found articulation, the artist enables individuals to discover their own inner worlds. Consequently, the value of literature lies not in its practical utility but in its capacity to foster a more profound consciousness of life (Wellek & Warren, 2011, p. 35).

Following the devastating experience of both her husband's betrayal and the death of her daughter, Vedide turns to the Qur'an and ritual prayer. The novel presents this spiritual orientation as an integral part of her process of emotional and psychological recovery:

"Vedide was occupied with only one thing. Almost every hour she would withdraw into her room, pray for long periods, and then remain upon her prayer rug, forgetting herself as she recited the Qur'an aloud with a voice so clear that it could easily be heard from outside. The members of the household would listen for hours as her voice rose from the depths like the mournful melodies of an elegy, at times acquiring remarkable clarity. Occasionally, they would notice that her voice broke into a cry before dissolving into quiet sobbing. Then a dark atmosphere of despair and sorrow would gradually envelop the house, and everyone imagined the grieving mother collapsed upon her prayer rug, weeping convulsively, overwhelmed by grief that seemed to poison her even as it paradoxically brought relief." (Uşaklıgil, 2016, pp. 396–397)

In this scene, religious practice is represented less as an external ritual than as an intensely personal inner experience. Vedide's being "occupied with only one thing" signifies her complete orientation toward the search for transcendent consolation. Her audible recitation of the Qur'an transforms her emotional suffering into an aesthetic and affective expression. Without imposing any ideological interpretation, the narrator portrays the human inclination to seek refuge in a transcendent power when confronted with overwhelming tragedy. The magnitude of her suffering exceeds the consolation that ordinary human relationships can provide.

Vedide's spiritual orientation simultaneously reflects a deeper search for the essential meaning of human existence. Having reached the limits of emotional and intellectual endurance, she begins to reconnect with the spiritual capacities embedded within her own nature. Human beings possess an inherent need to discover a realm of meaning capable of bringing peace to both heart and

soul (Rıza Özdemir, 2022, pp. 225–226). From this perspective, Vedide's return to the Qur'an represents an effort to restore the integrity of her fragmented self. Nevzat Tarhan's reflections on the innate disposition toward belief provide a useful interpretive framework for this scene. According to Tarhan, human beings possess a metacognitive capacity that inclines them to investigate the unknown, search for meaning, and comprehend the reality of death (Tarhan, 2011, p. 65). Vedide's devotion to worship following the death of her daughter therefore emerges as a natural consequence of this metacognitive orientation and existential questioning. The novel thus portrays religion as a refuge toward which individuals naturally turn during moments of crisis. The lifeless and merely ritualistic forms of religion remain entirely outside the thematic scope of *Broken Lives*.

The transformation of Ömer Behiç acquires meaning within this same spiritual atmosphere. The family, fragmented by adultery and sensual desire, becomes the site of a profound moral reckoning following the death of his daughter. One of the novel's decisive turning points occurs when Ömer Behiç hears his wife reciting the Qur'an in Leyla's room:

"After the sudden blow of fate that had taken Leyla from her hands, this mother's soul had finally found a refuge, a source from which the waters of mercy and consolation flowed into her mourning. With a bond that grew stronger each passing day, she perceived the compassionate hand that offered deliverance to her afflicted life extending toward her upon the prayer rug amid the sublime voice of the Qur'an, and she sought ever more firmly to hold fast to it." (Uşaklıgil, 2016, p. 405)

Expressions such as "refuge," "consolation," and "the compassionate hand" indicate that the protagonist has discovered a space of spiritual protection. For Vedide, the prayer rug and the Qur'an become metaphysical foundations that enable her to endure the weight of tragedy. The essence of worship lies in sincere spiritual orientation, through which individuals recognize their own helplessness and seek refuge in divine power (Tarhan, 2011, p. 103). Accordingly, Vedide's transformation should be understood not merely as an example of conventional religiosity but as the expression of an authentically lived faith. Here belief transcends theoretical acceptance and becomes an existential awareness born directly from lived suffering.

Unlike fantasy, the novel constructs its characters within the recognizable conditions of ordinary life (Stevick, 2010, p. 29). Consequently, faith develops in close relationship with the lived experiences of fictional characters. The tragedies experienced by Ömer Behiç and Vedide transform religious orientation from an abstract concept into a concrete psychological reality. The disintegration of family life is narrated from Ömer Behiç's perspective "in a simple and objective manner" (Huyugüzel, 2013, p. 346). Within this narrative framework, Vedide is described as one who has "resolved to endure everything with patience, to await events with trust, and to confront every danger with perseverance" (Huyugüzel, 2013, p. 346). She is therefore represented not merely as a betrayed wife but also as a character striving to preserve her psychological resilience.

In the art of the novel, the defining characteristic of fictional characters lies in the depth of their inner lives rather than in their physical appearance. The novelist reveals the invisible spiritual sources that shape a character's psychological truth (Forster, 2014, p. 85). Halit Ziya's achievement is particularly evident in this regard. Vedide's devotion is not portrayed solely as a source of personal consolation; it simultaneously functions as a moral appeal that awakens Ömer Behiç's conscience. His exclamation, "Ah! My angelic wife!" (Uşaklıgil, 2016, p. 406), expresses his admiration for purity and moral integrity in contrast to the corruption of his own life. The spiritual purity embodied by Vedide becomes the moral center that halts Ömer Behiç's psychological disintegration.

The reunion scene at the end of the novel signifies not merely physical reconciliation but also spiritual purification and existential reintegration. Ömer Behiç's return to his wife "like a humiliated, pleading, and finally repentant criminal" (Uşaklıgil, 2016, p. 406) underscores the vulnerability of the modern individual before the demands of conscience. Vedide's tears symbolize

not only the emotional devastation produced by tragedy (Çiğdem Yıldırım, 2018, pp. 158–176), but also an inner transformation in which the individual's spiritual quest finds fulfillment and contact with the sacred is re-established. In this way, *Broken Lives* removes faith from the realm of ideological propaganda and represents it instead as one of the most authentic responses of the human spirit to tragedy. Accordingly, the religious atmosphere of *Broken Lives* acquires the character of a psychological reality intimately associated with the individual's effort to preserve spiritual wholeness in the face of profound tragedy.

3.2. *At Sunset: Return and Belonging*

In Ercüment Ekrem Talu's *Gün Batarken (At Sunset)*, the question of faith is explored through the moral and spiritual return of an individual who has experienced ethical disintegration. At the center of the novel stands Hulki Bey, the son of an imam, who gradually becomes estranged from his traditional family life under the influence of wartime conditions, material ambition, and sensual desires. Following his economic and psychological collapse, however, he returns to his family, his neighborhood, and the spiritual environment he had abandoned. This return signifies far more than physical movement; it represents a process of moral and spiritual reconstruction grounded in the Islamic values inherited from his father and deeply embedded in his subconscious.

Having mortgaged his house because of mounting debts, Hulki Bey nostalgically recalls the happy days he spent with his father. The conversations they shared in the arbor after Friday prayers, together with the familiar streets and pavements of his neighborhood, function as symbolic reminders of a happier past (Talu, 1990, p. 12). While married to Hediye, Hulki Bey is appointed head of the military recruitment office in Nevşehir following the outbreak of the First World War. There he forms a close relationship with Prodromos, a clerk employed in the office. Persuaded by Prodromos because of financial difficulties, Hulki Bey retires from military service and returns to Istanbul, where he begins engaging in black-market trade and rapidly amasses considerable wealth. This economic ascent, however, is accompanied by profound moral decline. His lifestyle changes dramatically: he enters into a relationship with a woman named İzmaru, divorces his wife Hediye, and marries İzmaru. Ultimately, he is betrayed by her, driven into bankruptcy, and sees his second marriage collapse as well. Thus, the novel develops into a narrative of transformation that depicts both the individual's estrangement from his moral center through material success and the subsequent collapse that follows.

One of the novel's most significant turning points occurs when Hulki Bey returns to his old neighborhood. In this scene, the recitation of the Qur'an assumes a decisive symbolic function. As in *Broken Lives*, where Ömer Behiç undergoes a profound transformation through a similar experience, the religious atmosphere here becomes an aesthetic device that reveals the protagonist's inner transformation. After losing his fortune, Hulki Bey visits the home of the village headman (Muhtar) to announce his return and hears the sound of Qur'anic recitation. When the Muhtar attempts to stop reading after Hulki Bey enters, the latter prevents him from doing so. The narrator describes the scene as follows: "He had long yearned to listen to the Qur'an. At his insistence, the old man resumed his recitation." (Talu, 1990, p. 89) The word *mütehassir* ("filled with longing") expresses a profound nostalgia for a lost spiritual world. The narrator further clarifies Hulki Bey's emotional state:

"The former soldier felt a deep sense of joy at having returned to the Muslim environment from which he had been absent for four years. Closing his eyes, he listened with complete reverence to the Word of God (*Kelâmullah*), movingly recited by the Muhtar." (Talu, 1990, p. 89)

Expressions such as "returning to the Muslim environment," "joy," "complete reverence," and "the Word of God" indicate that Hulki Bey's return signifies not merely a change of place but a reintegration into a religious and cultural community of belonging. Having abandoned a lifestyle governed by material gain, ostentation, and sensual desire, he ultimately discovers peace within the

spiritual environment he had previously forsaken. Religion is therefore represented not within a framework of reward and punishment but rather as a means of recovering one's lost authentic self.

Hulki Bey's insistence that the Qur'anic recitation should continue demonstrates his renewed orientation toward the world of values he had abandoned. Within the novel, the recitation of the Qur'an consequently becomes a symbolic medium through which memory, purification, and a sense of belonging are restored. The spiritual memory inherited from his father, though dormant for many years, is reawakened through the sound of the Qur'an. As Rahim Tarım, the editor of *Gün Batarken*, observes, Hulki Bey transcends the status of an individual character to become a symbolic representative of Turkey itself, emerging from the passivity into which it had fallen during the Armistice period and gradually confronting its social and historical realities. As the son of an imam and a military officer, Hulki Bey would ordinarily be expected to embody both religious and national values. His estrangement from this consciousness until his moment of crisis is therefore particularly significant. His realization of the truth only after the Armistice symbolically reflects both the social disintegration of the period and the phenomenon of belated awakening (Talu, 1990, p. 9).

Hulki Bey's transformation also constitutes a response to the alienation imposed by modern life. The wealth acquired through black-market trading, illicit relationships, and the dissolution of family ties leads him into a life shaped by fleeting pleasures. Yet this life ultimately fails to provide lasting peace. By contrast, his mother, his former wife, his old neighborhood, and the sound of the Qur'an collectively symbolize the spiritual order he has lost. Accordingly, faith appears not as an externally imposed doctrine but as an inner call that enables the individual to return to his authentic self during moments of existential crisis.

Like Ömer Behiç in *Broken Lives*, Hulki Bey ultimately rediscovers spiritual peace within the environment to which he truly belongs. After confessing to the Muhtar the shameful life he has led, he expresses his desire to reunite with his former wife. The compassionate acceptance shown by both his mother and Hediye demonstrates that repentance and moral renewal remain possible within the ethical universe of the novel. Through repentance and confession, his sinful soul gradually regains peace. The novel thus suggests that individuals are never entirely destroyed by their mistakes; when they return to the proper moral center, they are capable of recovering their spiritual integrity.

The place to which Hulki Bey returns represents far more than a physical location. It becomes a spiritual refuge endowed with meaning through the presence of his family, his mother, his former wife, his neighborhood, and the sound of the Qur'an. By returning to his origins, he discovers the true harbor in which he may seek shelter. This refuge functions as a center that reveals the ancient values obscured by modernity and reunites the fragmented self with its authentic essence (Emre, 2006, pp. 107–108). In this respect, Hulki Bey's return symbolizes the restoration of equilibrium through traditional and religious values for the individual who has been disoriented by modern life.

Within the art of the novel, characters occupy the center of human experience transferred from the real world into the fictional realm. Just as human beings stand at the center of life itself, the inner worlds of fictional characters constitute the primary element that gives meaning to the narrative (Tekin, 2012, p. 79). In this context, what makes Hulki Bey's story significant is the spiritual awakening he experiences after his moral and material downfall. While readers might expect his economic and ethical collapse to culminate in total destruction, the novel instead redirects him toward his family and his former community. Consequently, the narrative transcends the boundaries of an ordinary story of catastrophe or tragedy and develops into one structured around repentance, return, and spiritual purification.

3.3. *Nights of Blackout*: Temporary Spiritual Tranquility

During periods in Turkish literary history marked by ideological polarization, literary works have often been evaluated primarily according to their political positions rather than their aesthetic

qualities. The debates surrounding Kemal Tahir's *Devlet Ana* (*Mother State*, 1967) constitute a striking example of this tendency. As Berna Moran observes, Tahir's novel, which foregrounds historical and religious themes, was harshly criticized by left-wing intellectual circles while being enthusiastically praised by conservative critics (Moran, 2002, p. 211). This example demonstrates that evaluating novels through an ideologically committed perspective may obscure their aesthetic and human depth.

Although Rıfat Ilgaz is widely recognized as a socialist realist writer, his novel *Karartma Geceleri* (*Nights of Blackout*, 1974) contains remarkable scenes that transcend the boundaries of ideological discourse and illuminate the spiritual dimension of human existence (Özdemir, 2021, pp. 90–96). Considering that religion is generally represented from a critical perspective within the socialist realist tradition (Koçakoğlu & Çalık, 2017, p. 98), the religious sensibility displayed in Ilgaz's novel acquires particular significance.

Nights of Blackout narrates Mustafa Ural's journey in the form of a circular escape narrative. Consisting of fourteen chapters, the novel opens with Mustafa Ural imprisoned as a political detainee. The story subsequently unfolds through flashbacks, with 9 March 1944 marking the beginning of his journey. Because of his socialist worldview, Ural has become a wanted man under the political regime of the period. Upon seeing two police officers waiting outside his house, he embarks on a journey that takes him across Istanbul—or, more precisely, leaves him alone with the city itself. During this flight, his path eventually leads him to a mosque.

The novel is set against the oppressive domestic atmosphere of the Second World War years. One of its most striking features, however, is the relationship that Mustafa Ural—constructed as a socialist intellectual—establishes with religion during moments of crisis. In this respect, the novel approaches religion not as an expression of political identity but as a psychological and ontological necessity to which individuals turn when confronted with fear, loneliness, and insecurity.

At the beginning of the novel, while imprisoned, Mustafa Ural critically reflects upon the common expression exchanged among prisoners, "May God deliver you" (*Allah kurtarsın*). He regards the tendency to attribute liberation from circumstances resulting from one's own actions entirely to divine intervention as an ironic attitude that ultimately diminishes individual responsibility. The narrator conveys his inner monologue through the words: "It was God who had put them here, and God who would take them out..." (Ilgaz, 2021, p. 5). These reflections reveal Mustafa Ural's critical attitude toward fatalism. His stream of consciousness suggests not a rejection of God but rather a conception of faith that places human agency and responsibility at its center. In this sense, the protagonist distances himself from a passive understanding of religion that explains every event exclusively through destiny, emphasizing instead that human existence is fundamentally shaped by personal choice and moral responsibility.

One of the novel's most spiritually charged scenes occurs when Mustafa Ural, hiding in a pit while fleeing from the police, hears the dawn call to prayer (*adhān*). Throughout the narrative, the sound of the *adhān* repeatedly resonates within the narrator's consciousness. At its first appearance, the call to prayer functions primarily as a descriptive element. Although the dawn *adhān* echoing from the minarets of the Beyazıt Mosque attracts the protagonist's attention (Ilgaz, 2021, p. 61), he does not respond to its invitation. During his journey through Istanbul, it continues to function intermittently as an acoustic background. The pre-dawn proclamation, "Prayer is better than sleep. Come to prayer" (Ilgaz, 2021, p. 155), creates a striking contrast with the protagonist's state of perpetual flight. Mustafa Ural again hears this call while passing in front of the Süleymaniye Mosque, yet once more he does not answer it. While the narrative implicitly suggests that prayer is more valuable than wandering the streets in an attempt to evade police patrols, it simultaneously underscores the tension between the protagonist's longing for inner peace and the practical necessities

imposed by his circumstances. Here, the *adhān* functions as a spiritual voice that awakens Mustafa Ural's suppressed need for security, belonging, and tranquility.

Mustafa Ural's decision to enter the ablution fountain (*şadırvan*) and perform ritual ablution (*wuḍūʿ*) together with the other worshippers constitutes a symbolic moment in which he reconnects with society, his past, and his cultural memory. During this experience, he recalls the days of his childhood when he was taken to perform prayer during primary school. This recollection indicates that religious experience is not merely a response to the immediate situation but also the reawakening of a cultural and spiritual memory that has long remained dormant within his subconscious. Such an interpretation also corresponds to theoretical approaches that emphasize the autobiographical nature of literary creation. The artist constructs fictional worlds by integrating accumulated past experiences with the realities of the present. Consequently, literary works maintain an organic relationship with the author's own life history (Emre, 2006, p. 123).

The ablution scene is particularly significant because it reveals the protagonist's process of inner self-examination. Mustafa Ural realizes that this act of ablution differs fundamentally from the habitual ritual practices of his childhood. As he washes his feet with cold water, reflecting that "there was no point in deceiving God" (İlgaz, 2021, p. 156), he demonstrates that he does not regard worship as a merely formal act but rather as an experience requiring sincerity and authenticity. This statement reveals that he approaches religious experience through the ethical criterion of inner honesty.

Another noteworthy aspect of the scene is Mustafa Ural's realization that many Muslims living in the neighborhood remain indifferent to God's call. The narrator describes the protagonist's state after the prayer in the following words: "Having emerged from the atmosphere of peace that he had enjoyed for half an hour under God's protection, he set out on the road once again" (İlgaz, 2021, p. 156). This passage clearly illustrates the psychological effect of worship upon the character. Prayer does not produce a permanent spiritual transformation. Rather, it functions as a temporary refuge to which the protagonist turns amidst the harsh realities of life.

Although anthropology and genetics demonstrate that humanity shares a common biological constitution, human beings cannot be explained solely in material terms. As Akçay argues, the human person possesses a metaphysical depth that transcends physical and bodily existence. The spiritual dimension refers to a more abstract and less readily definable realm of being (Akçay, 2011, p. 144). Mustafa Ural's brief experience of peace within the mosque illustrates how this spiritual dimension becomes particularly visible during moments of existential crisis.

The pronounced autobiographical character of Rıfat İlgaz's works should also be taken into consideration when interpreting this scene. His novels draw extensively upon his own observations, experiences, and memories. Consequently, personal experience and social reality frequently intersect within İlgaz's fictional universe. As Sevinç observes, regardless of whether they are humorous or socialist realist in character, İlgaz's works simultaneously function as autobiographical documents (Sevinç, 2016, p. 101). Mustafa Ural's experiences of the mosque and ritual prayer may therefore also be interpreted as aesthetic reflections of the author's own lived experience.

In conclusion, *Nights of Blackout* neither ignores religious life nor reduces it to the level of ideological propaganda. Mustafa Ural's experiences in the mosque and during prayer demonstrate that worship functions as a profoundly human orientation capable of providing temporary security, surrender, and companionship in moments of crisis (Tarhan, 2011, pp. 100–101).

4. Comparative Evaluation: Common and Distinct Dimensions of Religion and Faith in Three Novels

Although *Broken Lives*, *At Sunset*, and *Nights of Blackout* belong to different literary traditions and reflect distinct aesthetic orientations, they converge in their portrayal of individuals turning toward the transcendent during moments of existential crisis. In all three novels, the

fundamental narrative pattern follows the sequence of crisis → spiritual orientation → tranquility. However, the nature of this tranquility differs across the works. While spiritual orientation culminates in lasting transformation in *Broken Lives* and *At Sunset*, it manifests only as a temporary state of spiritual consolation in *Nights of Blackout*.

In *Broken Lives*, Ömer Behiç and Vedide confront the moral disintegration brought about by modern urban life and individual desires. Vedide's turn toward prayer and the Qur'an following the tragedies she endures demonstrates that religion functions as a psychological source of endurance and consolation. At the conclusion of the novel, the couple's reunion within a profoundly spiritual atmosphere symbolizes not only their physical reconciliation but also the restoration of their inner wholeness. Their reunion thus acquires a spiritual significance that transcends mere physical togetherness.

The similarities between *At Sunset* and *Broken Lives* may also be interpreted through Harold Bloom's concept of literary influence (Bloom, 2008). In both novels, the male protagonists become estranged from family life, experience material and spiritual collapse, and eventually return to their homes. This narrative structure creates a form of "boomerang effect." The protagonists move away from their moral center, become captivated by the attractions of the external world, undergo ethical disintegration, and ultimately return to their point of origin. This pattern of return may also be associated with the monomythic structure proposed in *The Hero with a Thousand Faces* (1949). According to Joseph Campbell, the stages of separation, initiation, and return constitute a fundamental metaphor representing the hero's existential transformation (Campbell, 2010, p. 42). In Hulki Bey's story, separation begins with his departure from the traditional family structure and the Muslim community in which he was raised. Initiation takes place through his direct experience of the destructive consequences of material ambition and sensual desire. The return is completed when, accompanied by the recitation of the Qur'an, he reunites with both his family and his spiritual environment. The novel therefore constructs a symbolic narrative demonstrating that individuals experience fragmentation when they distance themselves from their spiritual center and regain wholeness upon returning to it.

Nights of Blackout, by contrast, unfolds within an atmosphere of political oppression, distinguishing it from the other two novels. Mustafa Ural's turn toward the mosque represents not a permanent spiritual transformation but rather a temporary search for peace amidst a life of escape and persecution. In this context, the *adhān*, prayer, and the mosque function beyond ideological identities as spiritual spaces in which the individual seeks refuge from fear and loneliness. One of the novel's most remarkable features is Rifat Ilgaz's treatment of religion without reducing it to an object of ideological controversy. The significance of this episode is further reinforced by Mustafa Ural's portrayal as a socialist character. His decision to seek refuge in the mosque and the peace he experiences there demonstrate that religion is capable of addressing the human spirit independently of ideological affiliations. In this respect, Mustafa Ural's experience differs from the transformative journeys depicted in *Broken Lives* and *At Sunset*. Whereas the religious experiences of Ömer Behiç and Hulki Bey culminate in a definitive return to family life and their former moral order, Mustafa Ural's experience remains temporary and momentary. He is unable to recover permanently the serenity of his childhood; rather, he briefly re-experiences it only during his time in the mosque.

This comparison demonstrates that such elements as the Qur'an, the *adhān*, ritual prayer, and the mosque function not merely as symbolic religious motifs but as narrative devices expressing the search for peace, belonging, and inner equilibrium. In all three novels, the religious memory acquired during childhood re-emerges in moments of crisis, serving as a spiritual refuge to which the protagonists instinctively return.

Conclusion

This study demonstrates that the themes of religion and faith in the Turkish novel can be interpreted not only within the framework of ideologically committed literary discourse but also through the spiritual orientations that emerge during moments of existential crisis. In the three novels examined, religion appears as an inner refuge to which characters turn in response to profound psychological and emotional ruptures. These works collectively indicate that religious orientation in the Turkish novel cannot be adequately understood solely through ideological categories. Instead, faith is represented as an existential and spiritual response that arises during periods of crisis.

In *Broken Lives*, Vedide's turn toward the Qur'an and ritual prayer is closely associated with her effort to preserve psychological integrity in the face of tragedy. In *At Sunset*, Hulki Bey's return to his former neighborhood and family, prompted by the sound of Qur'anic recitation, enables him to recover a lost sense of belonging. In *Nights of Blackout*, however, Mustafa Ural's experience of the mosque and ritual prayer produces not a permanent transformation but rather a brief moment of spiritual tranquility amid fear and constant flight. Thus, although varying in intensity, faith functions in all three novels as a means through which individuals confront loneliness, guilt, fear, and the search for meaning.

The principal common feature of these works is that they present religious experience as an integral component of the narrative without reducing it to ideological propaganda. Rather than transforming their protagonists into spokespersons for particular doctrines, the authors situate them within their social and psychological realities. Consequently, elements such as the Qur'an, prayer, the *adhān*, the mosque, and supplication function not merely as religious symbols but also as aesthetic and psychological devices that reveal the inner worlds of the characters.

In conclusion, this study proposes an alternative reading of religious representation in the Turkish novel that challenges approaches limiting the interpretation of religion to ideological frameworks. In the novels examined, faith is portrayed as an intrinsic and spiritual human response to the loneliness, alienation, and search for meaning intensified by the process of modernization.

www.turkishstudies.net/language**Turkish Studies - Language and Literature**

eISSN: 2667-5641

**ANKARA SCIENCE
UNIVERSITY****Üç Romanda Fitri Bir Eğilim Olarak Manevi Yönelim:*****Kırık Hayatlar, Gün Batarken, Karartma Geceleri****Bu yalnızlık, bu bir gurbet ki benzer gurbet-i kabre;**İnanmak... işte bir âgûş-ı rûhânî o gurbette**Tevfik Fikret***Giriş**

Ortaya çıktığı andan itibaren en çok okunan türlerden biri olan roman, insan hayatının farklı yönlerini görünür kılan ve yeni yaşantı biçimleri üreten dinamik bir anlatı türü olmuştur. Bununla birlikte romanın kesin ve değişmez bir tanımını yapmak güçtür. Çünkü roman, hayatın çok yönlü gerçekliğini kuşatmaya çalışan esnek bir edebî organizmadır (Stevick, 2010, s. 7). Bir tarafta kurmaca ve hayal gücü, diğer tarafta insan gerçekliğine bağlılık yer alır. Romanın tarihsel gelişimi de büyük ölçüde bu gerilim üzerinden şekillenmiştir.

Modernleşme süreciyle birlikte roman, topluma doğrudan öğüt veren bir yapıdan uzaklaşarak bireyin iç dünyasını merkeze alan bir anlatı formuna dönüşmüştür. Ancak belirli bir ideolojinin sözcülüğünü üstlenen metinler, romanın çok katmanlı yapısını daraltma riski taşır. Romancı için temel mesele, kurduğu dünyanın sahici ve inandırıcı görünmesini sağlayabilmektir. Bu nedenle romanın katı ideolojik ya da dogmatik sistemlere bütünüyle angaje olması, karakterlerin bağımsız bireyler olmaktan çıkarak düşüncelerin taşıyıcısına dönüşmesine yol açabilir. Watt'ın belirttiği gibi romanın biçimsel gerçekçiliği, kalıplaşmış yapılardan uzak durmayı gerektirir; türün esnekliği de gerçekliği yakalama çabasının doğal sonucudur (Watt, 2022, s. 14).

Romanın gelişimiyle birlikte aşkın olanın anlatıdaki konumu da değişmiştir. Klasik realizm anlayışında romanın, Tanrı'nın denetimi dışında işleyen bir dünya görüşü üzerine kurulduğu ve duyularla deneyimlenemeyen ruhsal alanı dışladığı düşüncesi uzun süre etkili olmuştur. Lukács'ın romanı "Tanrıların terk ettiği bir dünyanın epiği" şeklinde tanımlaması, modern romanın seküler karakterini açıklayan önemli yaklaşımlardan biridir (Lukács, akt. Watt, 2022, s. 96). Ancak modern romanda kutsal bütünüyle ortadan kalkmaz; yalnızca temsil biçimi dönüşür. İlâhi hakikat, bireyin vicdanı, korkuları, duaları ve içsel sorgulamaları aracılığıyla görünür hâle gelir. Böylece roman karakteri ile dinî tecrübe arasında karmaşık fakat üretken bir ilişki doğar.

Modern romanda dinî deneyimin meşruiyeti, karakterlerin öznel yaşantıları üzerinden kurulur. İlâhi hakikat adına kesin hükümler veren ve bireyin kaderini mutlak biçimde belirleyen otoriter figürler ise roman estetiği açısından problemlili bir görünüm arz eder. Bu durum aynı zamanda teolojik bir sınırı da hatırlatır. İslam düşüncesinde mutlak bilgi ve hüküm verme yetkisi yalnızca Allah'a aittir. Kur'an-ı Kerim'de Allah adına hüküm uydurmanın yanlışlığı açıkça vurgulanmaktadır (Kur'an-ı Kerim, en-Nahl 16/116). Bu açıdan romancı, mutlak hakikati bildiren bir otoriteden çok, insanın hakikat arayışını gözlemleyen bir anlatıcı konumundadır.

Modernizm Batı’da dine karşı bakışın olumsuzlaşmasına neden olmuştur. Kilise’nin tahakkümüne karşı başkaldırıyla başlayan modernizmin açtığı manevi boşluk Postmodern anlayışla birlikte değişik şekilde tatmin edilmeye çalışılır. Postmodernizm, bireyi anlam ve değer üretiminin merkezine yerleştirerek geleneksel otorite kaynaklarının belirleyiciliğini önemli ölçüde zayıflatmıştır. Mutlak hakikat iddialarına yönelik kuşkucu tutumu, gerçekliğin tekil ve evrensel bir yapıdan ziyade çoklu ve öznel yorumlar aracılığıyla kavranabileceği düşüncesini güçlendirmiştir. Böylece bireyin manevi veya maddi yönelimi önemsenmiştir. Bu süreçte bireysel deneyim ve tercihlerin meşruiyet kazanması, bireyin özerkliğini artırırken postmodern çoğulculuk dinî kimliklerin ve inanç biçimlerinin kamusal görünürlüğünü destekleyen bir zemin de oluşturmuştur (Dağlar, 2023, s. 262).

Postmodern edebiyatın Türk edebiyatında en güçlü mümessillerinden olan Orhan Pamuk’un romanlarında din algısının tezahürleri görülür. Pamuk, dinî unsurları romanlarında din dışı edebi ve estetik bir bakış açısıyla değerlendirir. Din bazen radikal (dinin esası böyledir) bazen de kültürel mazemeler olarak onun romanlarında kullanılır (Dağlar, 2023, s. 275). Orhan Pamuk’la birlikte Postmodern roman yazarı Elif Şafak’ın romanlarında da manevi arayışlarla ilgili malzeme vardır (Sarı, 2023).

Orhan Pamuk’un ifade ettiği gibi bir romanın değeri, okurda “hayat tam da böyledir” hissini uyandırabilmesidir (Pamuk, 2017, s. 37). Bu nedenle dinî meseleler, dışarıdan dayatılan bir söylem yerine karakterin içsel deneyimi olarak işlendiğinde estetik bir derinlik kazanır. İnanca dair meseleleri eserinde işleyen yazarın görevi, bireyin inancı nasıl yaşadığını, sorguladığını ve anlamlandırdığını göstermektir. Aksi durumda roman, estetik niteliğini kaybederek didaktik bir söyleme dönüşür.

Romanın temel ilgi alanı insan hayatıdır. Bu hayat yalnızca toplumsal ilişkilerden ibaret değildir; korku, vicdan, inanç ve Tanrı ile kurulan bireysel bağ da insan gerçekliğinin ayrılmaz parçalarıdır. Bu nedenle dua, Kur’an-ı Kerim, iman, günah, vicdan azabı ve kader düşüncesi gibi unsurların romanlarda yer alması doğaldır. Burada belirleyici olan, bu unsurların hangi estetik bağlam içinde işlendiğidir. Romancı açısından önemli olan, karakterleri inanca yönelten psikolojik ve toplumsal saikler ortaya koyabilmektir. Romanın gücü de insanın maddi, toplumsal ve ruhsal yönlerini aynı anlatı gerçekliği içinde gösterebilmesinden kaynaklanır.

Bu çalışmada, Halit Ziya Uşaklıgil’in *Kırık Hayatlar* (1924), Ercüment Ekrem Talu’nun *Gün Batarken* (1922) ve Rıfat Ilgaz’ın *Karartma Geceleri* (1974) adlı eserleri üzerinden dinî duygunun ideolojik güdümünden bağımsız biçimde nasıl temsil edildiği incelenmektedir. Çalışma, karakterlerin yaşadıkları bireysel kırılmalar sonrasında Kur’an, dua, namaz ve vicdan gibi unsurlara yönelişlerini merkeze almakta ve bu yönelişleri insan doğasına içkin fitrî bir inanma eğilimi çerçevesinde değerlendirmektedir. Böylece araştırma, Türk romanında din temasını yalnızca ideolojik karşıtlıklar üzerinden okuyan yaklaşımlara alternatif bir yorum geliştirmeyi amaçlamaktadır.

1. Araştırmanın Amacı

Bu makalenin amacı, romanlarda kurgulanan hayatın bireyin sosyal ve ruhsal gerçekliğiyle kurduğu ilişkiyi dinî yönelişler üzerinden incelemektir. Romanın gerçek hayatla bağı bir eksiklik değil, türün estetik gücünü besleyen temel kaynaklardan biridir (Özdemir, 2021, s. 92). Bu nedenle bir eseri yalnızca ideolojik veya dinî bir çerçeveye indirgemek, onun çok katmanlı yapısını sınırlandırır. Bu çalışmanın temel problemi, Türk romanında dinî yönelişlerin çoğunlukla ideolojik karşıtlıklar üzerinden değerlendirilmesi nedeniyle, inancın bireysel ve varoluşsal boyutunun geri planda kalmasıdır. Bu nedenle çalışmada roman kişileri, belirli bir ideolojinin temsilcileri olarak değil; kriz, yalnızlık, suçluluk ve anlam arayışı karşısında manevi yöneliş geliştiren bireyler olarak ele alınmaktadır.

Din, vahiy yoluyla Allah'tan gelen emirlere göre şekillenen bir yapı iken (Tümer, 1994, s. 319), ideoloji belli bir dünya görüşünün bireysel, sosyal ve politik düzlemdeki algılanışını ifade eder (Karataş, 2019, s. 156). Roman bu iki alanla ilişki kurabilir; ancak sorun, eserin bütünüyle ideolojinin ya da dinî telkinin emrine verilmesidir. Bu durumda roman, insan hayatını çok yönlü biçimde kavramak yerine tek taraflı bir angajmana dönüşür.

Yukarıda yapılan açıklamalar çerçevesinde çalışmada seçilen yazarlar ve eserler ideolojik mensubiyetleri olan ancak angaje olmayan eserlerdir. Bu eserler Türk edebiyatının genel kabul görmüş dönem ve zihniyetlerine aittir. Halit Ziya Uşaklıgil Servetifünun Dönemi mensubu bir yazardır. Ele aldığımız eser onun 1901'de yani Servetifünun'un henüz etkisini koruduğu bir dönemde tefrika edilmeye başlanıp kitap olarak ancak Cumhuriyet Dönemi'nde yayımlanan *Kırık Hayatlar* (1924) romanıdır. Diğer bir yazar Ercüment Ekrem Talu'nun *Gün Batarken* (1922) romanıdır. Yazar, şöhretini Meşrutiyet Dönemi'nde yakalamış, eser Milli Edebiyat'ın revaçta olduğu zaman diliminde basılmıştır. Üçüncü eser ise Toplumcu Gerçekçi sınıfa sokulan Rıfat Ilgaz'ın *Karartma Geceleri* (1974) adlı romanıdır. Üç farklı dönemde kaleme alınan romanların ortak bir tema etrafında toplanması bu temanın evrenselliğe yöneldiğinin işaretini verir.

1.1. Kuramsal çerçeve

Romanın gerçeklikle kurduğu ilişki, türün estetik yapısını belirleyen temel unsurlardan biridir. Roman, gerçekliği doğrudan yansıtan değil, seçen, dönüştüren ve yeniden anlamlandıran kurmaca bir yapıdır. Bu nedenle romandaki “hayata uygunluk” yalnızca nesnel gerçekliğe bağlılığı değil, aynı zamanda kurgulanan dünyanın kendi iç tutarlılığı içinde inandırıcı bir gerçeklik hissi üretmesini de ifade eder. Romanın başarısı, okurda anlatılanların gerçekten mümkün olabileceği duygusunu uyandırabilmesinde yatar. Okuma süreci boyunca okur, zihinsel ve duygusal düzeyde yeni bir dünyaya taşınırken, kurmaca olanın içinde hakikate dair yoğun bir sezgiyle karşılaşır. Romanın estetik gücü de bu gerilimden beslenir. Bir tarafta maddi karşılığı bulunmayan hayali bir dünya, diğer tarafta insan hayatına dair güçlü bir gerçeklik duygusu vardır. Pamuk'un ifade ettiği üzere roman, fiziksel olarak var olmayan bir evren kurmasına rağmen okurda hayatın hakikatine dair derin bir karşılık oluşturur (Pamuk, 2017, s. 68).

Bu bağlamda romanlarda inanç olgusu, bireyin iç dünyasında deneyimlenen bir yönelim olarak ortaya çıkar. Modern romanda dinî tecrübe, kuramsal bir aidiyetten çok bireysel bilinç, içsel arayış ve aşkınlık sorgusu düzleminde temsil edilir. Bu durum, insanın yüce olana yönelme eğilimini açıklayan kuramsal yaklaşımlarla da ilişkilendirilebilir. İslam düşüncesinde önemli bir kavram olan “fitrat”, insanın yaratılıştan sahip olduğu asli yönelimi ifade eder. Kavramın kökenindeki “yarmak” anlamı, varlığın yokluk hâlinde çıkarak ortaya gelişini ve yaratılışın özsel niteliğini sembolize eder. Buna göre fitri eğilim, insanın toplumsal ve ideolojik etkilerle biçimlenmeden önce hakikate açık olan doğal yapısını ifade eder. Düzgün'ün belirttiği üzere fitrat, insanın yaratılışındaki saf yönelişi koruma çabasıyla doğrudan ilişkilidir (Düzgün, 2016, s. 323).

Bu perspektiften bakıldığında inanma eğilimi, dışsal bir dayatmadan çok insanın ruhsal ve fitrî yapısına içkin bir özellik olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla roman kişilerinin kriz, yalnızlık, ölüm, korku ve anlamsızlık gibi varoluşsal kırılma anlarında inanca yönelmeleri, insan doğasının derin katmanlarında yer alan fitrî yönelişin anlatısal düzlemde görünür hâle gelmesi olarak okunabilir.

2. Türk Romanında İnanç

Türk romanında din teması üzerine yapılan çalışmaların önemli bir kısmı, dinî unsurları ideolojik temsil biçimleri, modernleşme karşısındaki konumları veya hidayet anlatıları çerçevesinde değerlendirmiştir. Ancak bu yaklaşım, inancı bireyin varoluşsal krizleri karşısında ortaya çıkan psikolojik ve fitrî bir yönelim olarak ele alan romanları açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bu çalışma,

söz konusu boşluğu doldurmayı amaçlamakta; dinî tecrübeyi ideolojik bir söylemden ziyade insanın anlam arayışıyla ilişkili doğal bir yöneliş olarak incelemektedir.

Dinî hayatın romanlarda merkezi konumda olmamasının temel nedenlerinden biri, Türk romanının kuruluş sürecinde Batı romanını model olarak gelişmesidir. Tanzimat'tan itibaren roman yalnızca biçimsel özellikler açısından yazarları etkilemez. Aynı zamanda içerik unsurları, gerçeklik anlayışı ve insan tasavvuru da Batılı anlatı geleneklerinin etkisi altında şekillenmiştir. Romanın teknik yapısı kadar dünya görüşü de Batı merkezli bir paradigma doğrultusunda geliştiği için Türk toplumunun din merkezli gündelik yaşamı romanlarda toplumsal gerçeklikteki yoğunluğuyla temsil edilememiştir. Arslan'ın belirttiği üzere Batı romanından etkilenme sadece formatif durumlara göre şekillenmez. Bu etki içerik düzeyinde de belirleyici bir yönelim oluşturmuştur (Arslan, 2020, s. 362). Böylece Türk romanı, toplumun dini ve kültürel kodlarıyla tam anlamıyla örtüşmeyen seküler bir anlatı zemini üzerinde gelişim göstermiştir.

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde de romanın dine yaklaşımı büyük ölçüde modernleşme ideolojisinin etkisi altında şekillenmiştir. Bu dönemde dinî kurumlar, geleneksel yapılar ve dindar kimlikler çoğunlukla ilerlemenin karşısında konumlanan unsurlar şeklinde temsil edilmiştir. Ahmet Faruk Güler'in, Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Reşat Nuri Güntekin, Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Sabahattin Ali'nin eserlerini merkeze alan çalışması da dinin Türk romanında çoğu zaman ideolojik bir problem alanı olarak kurgulandığını göstermektedir (Güler, 2018, s. 940).

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden metin çözümlemesi ve tematik okuma kullanılmıştır. Roman kişilerinin Kur'an-ı Kerim'e, namaza, camiye ve dua pratiğine yönelişleri; kriz, yalnızlık, korku, ölüm ve çaresizlik gibi kırılma anlarıyla bağlantılı olarak karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmiştir. Böylece din olgusunun "ilerici-gerici" veya "seküler-dindar" karşıtlığına sıkışmadan, bireyin varoluşsal yapısı içindeki işlevi görünür kılınmaya çalışılmıştır.

3. Metin Analizleri

3.1. *Kırık Hayatlar*: Trajedi ve Vicdan

Kırık Hayatlar romanının kahramanı Dr. Ömer Behiç, Avrupa'daki tıp eğitiminin ardından ülkesine dönerek Vedide Hanım'la evlenmiş, çocuk sahibi olmuş ve uzun yıllar hayalini kurduğu huzurlu aile yaşamını yeni evinde kurmuştur. Mesleki açıdan başarılı bir konuma ulaşan Ömer Behiç, yeni evinde açtığı muayenehanede hem varlıklı hem de yoksul hastalara hizmet vererek toplumda saygın bir yer edinmiştir. Ancak eski okul arkadaşı Doktor Bekir Servet aracılığıyla tanıştığı Nebile ve özellikle Nebile'nin kardeşi Neyyir, Ömer Behiç'in yerleşik yaşam düzenini sarsacak yeni duygusal yönelimlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Neyyir ile giderek duygusal ve cinsel açılardan yakınlaşan Ömer Behiç, böylece aile saadeti ile bireysel arzuları arasında gelişen psikolojik ve ahlaki bir çatışmanın içine sürüklenmiş, böylece eşi Vedide'yi defalarca aldatmıştır. Vedide ise kocasının ihanetine sabır, dua, Kuran ve namaz ile katlanmaya çalışmış, bunda da başarılı olmuştur.

Halit Ziya Uşaklıgil'in *Kırık Hayatlar* romanında inanç meselesi, insan ruhunun kırılma anlarında yöneldiği ontolojik bir ihtiyaç biçiminde belirir. Roman, bireyin trajik deneyimler karşısındaki içsel çözümünü merkeze alırken dinî tecrübeyi de toplumsal bir gösterge olmaktan çok psikolojik ve varoluşsal bir sığınak olarak sunar. Bu yönüyle eser, Servetifünun estetiğinin, bireyin iç hakikatine yönelen duyarlılığını dinî yaşantı üzerinden sergileyen önemli örneklerden biridir.

Türk romanında insani psikolojik derinlik özellikle Servetifünun romanıyla belirginleşmiş, bireyin iç dünyasını merkeze alan anlatım anlayışı en yetkin örneklerini Halit Ziya'nın eserlerinde bulmuştur. Sanat, insanın kendisini ve hayatı anlamlandırma çabasına katkı sunan bir düşünme biçimidir. Sanatı sadece bir haz nesnesi olarak görmek onun kuşattığı evreni küçültmek anlamına gelir. Sanatçının henüz ifade edilmemiş duygu ve düşünceleri sahnelemesi, bireyin kendi iç dünyasını keşfetmesine imkân tanır. Bu nedenle edebiyatın değeri, gündelik faydacılığın ötesinde,

hayatı daha yoğun bir bilinçle kavrama imkânı sunmasından kaynaklanır (Wellek&Warren, 2011, s. 35).

Kocasının ihaneti ve kızının ölümüyle derin bir yıkım yaşayan Vedide'nin Kur'an okumaya ve namaza yönelmesi, romanda manevi toparlanma sürecinin bir parçası olarak sunulur:

“Vedide yalnız bir şeyle meşguldü; Şimdi hemen her saat odasına kapanıyor, uzun uzun namaz kılıyor ve sonra seccadesinin üstünde gecikerek kendisini unutup hariçten vuzuh ile fark edilebilecek derecede yüksek sesle Kuran okuyordu. Evdekiler onun böyle saatlerce sesini, bir uğultunun derinliklerinde, arada bir şefafet kesbeden bir mersiye nağmeleri halinde, işitirlerdi. Bir aralık bu sesin bir şahka ile düğümlendiğine, sonra içeride bir iniltinin içinde boğulduğuna dikkat olunurdu. O zaman evi yavaş yavaş bürüyen bir yeis ve kasvetin siyah havası eser ve herkesin hayalinde, seccadesinin üzerine kapanıp kıvrana kıvrana ağlayan, boğulup coştukça zehirlenen, fakat zehirlendikçe münşerih olan bu matem içinde ananın ıstırap manzarası uyanırdı.” (Uşaklıgil, 2016, s. 396-397).

Bu sahnede dinî pratik, dışsal bir ritüelden çok yoğun bir içsel deneyim olarak verilir. Vedide'nin, “yalnız bir şeyle meşgul” olması, onun tüm varlığını uhrevi bir teselli arayışına yönelttiğini gösterir. Kur'an'ın yüksek sesle okunması karakterin duygularının estetik ve duygusal bir dışavuruma dönüştüğünü ortaya koyar. Anlatıcı, herhangi bir ideolojik yönlendirme yapmaksızın insanın büyük trajediler karşısında aşkın bir kudrete yönelme eğilimini meydana koyar. Çünkü yaşanan acının ağırlığı, insan ilişkilerinin sağlayabileceği teselliye aşmaktadır.

Vedide'nin bu yönelişi aynı zamanda insanın özsel yönelimine ilişkin bir anlam arayışını da yansıtır. Zihinsel ve duygusal sınırları aşan birey, kendi doğasında bulunan manevi imkânlarla temas kurmaya başlar. İnsan, kalbini ve ruhunu rahatlatacak bir anlam alanı arayışı içindedir (Rıza Özdemir, 2022, s. 225-226). Bu bağlamda Vedide'nin, Kur'an'a yönelmesi, parçalanmış ruhunu yeniden bütünleme çabasıdır. Nevzat Tarhan'ın, insanın doğuştan getirdiği inanç eğilimlerine ilişkin görüşleri de bu sahnenin yorumlanmasında işlevsel bir çerçeve sunar. Tarhan'a göre insan, bilinmeyenle araştırmaya, anlam aramaya ve ölüm olgusunu kavramaya yönelen metakognitif (üstbilişsel) bir yapıya sahiptir (Tarhan, 2011, s. 65). Vedide'nin, kızının ölümünden sonra ibadete yönelmesi de metakognitif yönelimin ve sorgulamanın doğal bir sonucu olarak belirir. Roman böylece dini, kriz anlarında insanın doğasına uygun biçimde yöneldiği bir sığınma alanı şeklinde temsil eder. Ritüelleşen formların ruhsuz görünüşleri *Kırık Hayatlar* romanının kapsam alanına girmez.

Ömer Behiç karakterinin dönüşümü de aynı manevi atmosfer içinde anlam kazanır. Aldatma ve nefsanî arzularla parçalanmış aile yapısı, Ömer Behiç'in kızının ölümü sonrasında vicdanî bir hesaplaşmaya dönüşür. Ömer Behiç'in, Leyla'nın odasında karısının Kur'an okuyuşunu duyması, romanın en önemli kırılma anlarından biridir:

“İşte, elinden, birdenbire Leyla'sını alan kaza darbesinden sonra bu valide ruhu barınacak bir mülteca, matemine merhamet ve tesliyet zülâlini boşaltacak bir menba bulmuştu. Günden güne daha sıkılaştıran bir irtibat ile musibete uğramış ömrüne reha veren merhamet elini seccadesinin üstünde, Kuranın ulvi sadası arasında uzanıyor görmüş ve onu daha ziyade tutunmakta, daha iyi sarılmakta aramıştı.” (Uşaklıgil, 2016, s. 405).

Bu pasajdaki “mülteca”, “tesliyet” ve “merhamet eli” gibi ifadeler, karakterin manevi bir korunma alanı bulduğunu göstermektedir.¹ Vedide için seccade ve Kur'an, trajedi karşısında ayakta kalmayı sağlayan metafizik bir dayanağa dönüşür. İbadetin özü olan içten yöneliş, bireyin kendi aczini fark ederek ilahi kudrete sığınmasıyla anlam kazanır (Tarhan, 2011, s. 103). Bu nedenle

¹ Servetifünun neslinin yaşadığı inançsal boşluk Tevfik Fikret'in “İnanmak İhtiyacı” şiirinde temsil edilir. Fikret bütün kâinatı büyük bir boşluk içinde görerek ontolojik durumunun anlamsızlığa kaydığını, bu boşluğun insanın gerçek karşısında ürküntüye düştüğünün göstergesi olduğunu ifade eder. Geçmişle irtibatını (gelenek/din) kesen birey, toplumdan yalıtık bir hayatı yüklenmek durumunda kalır. Bu da insanın hayatını büyük kara bir delik hâline getirir. (Korkmaz, 2011, s. 143).

Vedide'nin yaşadığı dönüşüm, geleneksel bir dindarlık örneğinden çok, doğrudan deneyimlenmiş bir iman hâli olarak değerlendirilmelidir. İnanç burada teorik bir kabul olmaktan öte yaşanmış acının içinden doğan varoluşsal bir idrake dönüşmektedir.

Roman türü, karakterlerini fantastik anlatılardan farklı olarak gerçek hayatın kuralları içinde kurar (Stevick, 2010, s. 29). Bu nedenle romanda inanç olgusunun anlatılması karakterlerin yaşamsal deneyimleriyle bağlantılı biçimde gelişir. Ömer Behiç ve Vedide'nin yaşadığı trajediler, dinî yönelişi soyut bir düşünce alanından çıkararak somut bir ruh hâline dönüştürür. Romanda parçalanmış aile hayatları, Ömer Behiç'in gözünden "sade bir anlatımla ve objektif olarak" (Huyugüzel, 2013, s. 346) aktarılır. Bu anlatım içerisinde Vedide, "Her şeye sabır ile intizar etmeye, her tehlikenin karşısına tahammülle çıkmağa azmetmiş mütevekkil haliyle" (Huyugüzel, 2013, s. 346) tanımlanır. Burada Vedide yalnızca aldatılan bir eş konumunda kurgulanmaz. O, aynı zamanda ruhsal dayanıklılığını korumaya çalışan bir karakter olarak kurgulanmaktadır.

Roman sanatında karakterlerin asıl belirleyici yönü iç dünyalarının derinliğidir. Burada fiziksel görünümle çok fazla anlam ifade etmez. Romancı, karakterin görünmeyen ruhsal kaynaklarını açığa çıkararak onun psikolojik hakikatini gösterir (Forster, 2014, s. 85). Halit Ziya'nın başarısı da bu noktada belirginleşir. Vedide'nin ibadet hâli yalnızca bireysel bir teselli olarak görülmez, o, aynı zamanda Ömer Behiç'in vicdanını harekete geçiren ahlaki bir çağrı işlevi görür. Ömer Behiç'in "Ah! Benim melek karıcığım!" (Uşaklıgil, 2016, s. 406) sözü, kirlenmiş hayat karşısında saf ve korunmuş olana duyduğu hayranlığın ifadesidir. Vedide'nin temsil ettiği manevi saflık, Ömer Behiç'in ruhsal çözülmesini durduran bir merkez hâline gelir.

Romanın finalindeki buluşma sahnesi de fiziksel yakınlaşmanın ötesinde ruhsal bir arınma ve yeniden bütünleşme anlamı taşır. Ömer Behiç'in "zelil, müsterhim, nihayet tövbe eden bir mücrim perişanlığıyla kendisine rücu" (Uşaklıgil, 2016, s. 406) etmesi, modern bireyin vicdan karşısındaki kırılganlığını işaret eder. Vedide'nin gözyaşları, yalnızca trajik yıkımın yarattığı duygusal çöküşü değil (Çiğdem Yıldırım, 2018, s. 158-176), aynı zamanda bireyin manevi arayışının karşılık bulduğu bir içsel dönüşümü ve kutsalla yeniden kurulan ruhsal temasın sembolik ifadesini temsil eder. Böylece *Kırık Hayatlar*, inancı propagandist bir söylem alanından çıkararak insan ruhunun trajedi karşısındaki en sahici yönelimlerinden biri olarak temsil eder. Bu nedenle *Kırık Hayatlar*'da dinî atmosfer, trajedi karşısında ruhsal bütünlüğü koruma çabasıyla ilişkilenen psikolojik bir gerçeklik niteliği kazanır.

3.2. *Gün Batarken: Dönüş ve Aidiyet*

Ercüment Ekrem Talu'nun *Gün Batarken* adlı romanında inanç meselesi, ahlaki çözülme yaşayan bireyin yeniden kendi öz değerlerine dönüşü bağlamında ele alınır. Romanın merkezinde bir imamın oğlu olan Hulki Bey karakteri, savaş şartlarının, maddi hırsların ve nefsanî arzuların etkisiyle geleneksel aile düzeninden uzaklaşır. Ancak yaşadığı ekonomik ve ruhsal çöküşün ardından yeniden ailesine, mahallesine ve terk ettiği manevi çevreye yönelir. Bu dönüş bedensel hareketin dışında babadan tevarüs edilen ve bilinçaltına yerleşen İslami değerleri, ahlaki ve manevi bir yeniden kuruluş sürecini gösterir.

Borçları nedeniyle evini ipotek veren Hulki Bey, babasıyla geçirdiği mesut günleri yâd eder. İmam olan babasıyla cuma namazı sonrası çardakta yaptığı sohbetler, sokaklar ve kaldırımlar bilinçaltında mesut günleri hatırlatan sembollerdir (Talu, 1990, s. 12). Hulki Bey, Hediye ile evli olduğu dönemde I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Nevşehir askerlik şubesine reis olarak gönderilir. Burada yazıcı olarak çalışan Prodrinos'la yakınlık kurar. Maddi sıkıntılar nedeniyle onun yönlendirmesiyle emekli olup İstanbul'a dönen Hulki Bey, karaborsacılığa başlar ve kısa sürede büyük bir servet elde eder. Bu ekonomik yükseliş, beraberinde ahlaki çözülme de getirir. Hulki Bey'in yaşam tarzı değişir. İzmaru adlı kadınla ilişki yaşamaya başlar, eşi Hediye'yi boşar ve İzmaru ile evlenir. Ancak sonunda İzmaru tarafından aldatılarak iflase sürüklenir ve ikinci evliliği de sona

erer. Böylece roman, bireyin maddi yükselişle birlikte manevi merkezden uzaklaşmasını ve ardından yaşadığı çöküşü anlatan bir dönüşüm hikâyesine evrilir.

Romanın kırılma noktalarından biri, Hulki Bey'in eski mahallesine dönüş sahnesidir. Bu sahnede Kur'an sesi belirleyici bir işlev üstlenir. Tıpkı *Kırık Hayatlar* romanında Ömer Behiç'in dönüş anında olduğu gibi, burada da dinî atmosfer karakterin iç dünyasındaki değişimi ortaya koyan estetik bir unsur hâline gelir. İflas ettikten sonra eski mahallesine dönen Hulki Bey, dönüşünü haber vermek için gittiği Muhtar'ın evinin önünde Kur'an sesi duyar. Muhtar, Hulki Bey içeri girdikten sonra Kur'an okumayı kesmek ister. Ancak Hulki Bey buna engel olur. Anlatıcı bu sahneyi şu sözlerle aktarır: "Çoktan beri Kur'an dinlemeye mütehassir idi. Israrı üzerine ihtiyar tekrar Kur'an okumaya devam etti." (Talu, 1990, s. 89). Bu ifadede geçen "mütehassir" kelimesi, kaybedilmiş bir manevi dünyaya duyulan özlemi ifade eder. Anlatıcı, Hulki Bey'in bu ruh hâlini daha açık biçimde şu cümlelerle ifade eder: "Sabık asker, dört sene uzak yaşadığı Müslüman muhitine tekrar avdet etmiş olmaktan mütevellit bir haz duydu; gözlerini kapayarak, kemal-i huşu ile, Muhtar'ın muharrik bir suretle okuduğu Kelamullah'ı dinledi." (Talu, 1990, s. 89). Burada "Müslüman muhitine tekrar avdet", "haz", "kemal-i huşu" ve "Kelamullah" ifadeleri, Hulki'nin dönüşünün dinî ve kültürel aidiyet alanına yeniden katılım anlamı taşıdığını gösterir. Karakter artık maddi kazanç, gösteriş ve nefsanî arzuların belirlediği yaşam biçiminden uzaklaşmış, huzuru terk ettiği manevi çevrede bulmuştur. Böylece romanda din, ceza-mükafat eksenini dışında kullanılır ve kaybedilmiş öz benliği yeniden hatırlatan bir imkân şeklinde temsil edilir.

Hulki Bey'in, Kur'an sesinin kesilmesini istememesi, onun terk ettiği değerler dünyasına yeniden yöneldiğini gösterir. Bu noktada romanda Kur'an tilaveti, hatırlama, arınma ve aidiyet duygusunun yeniden kurulmasını sağlayan sembolik bir unsur hâline gelir. Babadan tevarüs edilen ancak uzun süre sönmüş kalmış olan manevi hafıza, Kur'an sesi aracılığıyla yeniden canlanır. *Gün Batarken* romanını hazırlayan Rahim Tarım'ın belirttiği gibi Hulki Bey, bireysel bir karakter olmanın ötesinde, Mütareke süreciyle birlikte içine sürüklendiği edilgenlik hâlinde sıyrılarak toplumsal ve tarihsel gerçeklikle yüzleşmeye başlayan Türkiye'nin sembolik bir temsilcisine dönüşür. Bir imamın oğlu kimliği ve askerî konumu nedeniyle dinî ve millî değerleri bünyesinde birleştirmesi beklenen Hulki Bey'in, yaşadığı kırılma anına kadar bu bilinçten uzak kalması dikkat çekicidir. Karakterin hakikati ancak Mütareke sonrasında idrak edebilmesi, dönemin toplumsal çözülmesini ve gecikmiş farkındalık olgusunu görünür kılan simgesel bir yapı oluşturur (Talu, 1990, s. 9).

Hulki Bey'in yaşadığı dönüşüm, aynı zamanda modern hayatın bireyi sürüklediği yabancılaşmaya karşı bir tepki niteliği taşır. Karaborsacılıkla elde edilen servet, gayrimeşru ilişkiler ve aile bağlarının koparılması, karakteri geçici hazlarla örülü bir yaşama yöneltmiştir. Fakat bu hayat ona kalıcı bir huzur sağlayamamıştır. Buna karşılık "anne, eski eş, mahalle ve Kur'an sesi", Hulki Bey'in kaybettiği manevi düzeni temsil eder. Dolayısıyla romanda inanç, dışarıdan dayatılan bir öğretilen çok, bireyin kriz anlarında kendi özüne dönüşünü sağlayan içsel bir çağrı olur.

Hulki Bey de *Kırık Hayatlar*'ın Ömer Behiç'i gibi, yaşadığı çöküşün ardından ruhsal huzuru kendi öz mekânında bulur. Muhtar'a utanç içinde yaşadığı hayatı anlattıktan sonra eski eşiyle yeniden birleşmek istediğini söyler. Annesi ve Hediye'nin onu anlayışla karşılaması, romanın ahlaki evreninde tövbenin ve dönüşün mümkün olduğunu gösterir. Böylece karakterin günahkâr ruhu, pişmanlık ve itiraf aracılığıyla yeniden huzura kavuşur. Roman, bireyin hatalarına rağmen tamamen yok olmadığını, doğru merkeze yöneldiğinde yeniden manevi bütünlüğe ulaşabildiğini ima eder.

Hulki Bey'in döndüğü mekân yalnızca fiziksel varlığı temsil etmez. Bu mekân "aile, anne, eski eş, mahalle ve Kur'an sesiyle" birlikte anlam kazanan manevi bir sığınaktır. Karakter, özüne dönerek sığınacağı esas limanı bulmuştur. Bu sığınak, modernitenin örttüğü kadim değerleri yeniden açığa çıkaran, parçalanmış benliği aslıyla bütünleştiren bir merkez işlevi görür (Emre, 2006, s. 107-108). Bu yönüyle Hulki Bey'in dönüşü, modern hayatın savurduğu bireyin geleneksel ve dinî değerler aracılığıyla yeniden dengeye ulaşmasının sembolik bir anlatımıdır.

Roman sanatında karakterler, gerçek dünyadan kurmaca dünyaya taşınan insanî deneyimlerin merkezinde yer alır. Tıpkı hayatın merkezinde insanın bulunması gibi, romanda da olay örgüsünü anlamlı kılan temel unsur karakterlerin iç dünyalarıdır (Tekin, 2012, s. 79). Bu bağlamda Hulki Bey'in hikâyesini önemli kılan bu düşünüş sonrasında yaşadığı manevi uyanıştır. Okur, Hulki Bey'in ekonomik ve ahlaki çöküşünün ardından bütünüyle yıkıma sürüklenmesini beklerken roman onu yeniden ailesine ve eski çevresine yönlendirir. Böylece anlatı, sıradan bir felaket/trajedi hikâyesi olmaktan çıkarak tövbe, dönüş ve arınma ekseninde gelişen bir yapıya kavuşur.

3.3. *Karartma Geceleri*: Geçici Manevi Sükûn

Türk edebiyatında ideolojik kamplaşmanın belirleyici olduğu dönemlerde, eserlerin çoğu zaman estetik değerlerinden çok siyasal konumları üzerinden değerlendirildiği bilinmektedir. Kemal Tahir'in *Devlet Ana* (1967) romanı etrafında gelişen tartışmalar bu durumun çarpıcı örneklerinden biridir. Berna Moran'ın belirttiği üzere K. Tahir'in tarihsel ve dinsel unsurları merkeze alan bu romanı, sol çevreler tarafından sert biçimde eleştirilmiş, sağ çevreler tarafından ise övgüyle karşılanmıştır (Moran, 2002, s. 211). Bu örnek, romanı angaje bir bakışla değerlendirmenin eserin estetik ve insani derinliğini gölgeleyebileceğini göstermektedir.

Rıfat Ilgaz, toplumcu-gerçekçi bir yazar olarak tanınmasına rağmen, *Karartma Geceleri* (1974) romanında ideolojik söylemin sınırlarını aşan ve insanın manevi yönünü temaşa ettiren dikkat çekici sahneler yer verir (Özdemir, 2021, s. 90-96). Toplumcu-gerçekçi çizgide dinin çoğu zaman eleştirel bir perspektifle temsil edildiği düşünüldüğünde (Koçakoğlu&Çalık, 2017, s. 98), Ilgaz'ın romanındaki dinî duyarlılık ayrıca önem kazanır.

Karartma Geceleri romanı Mustafa Ural'ın yolculuğunu bir kaçış macerası ekseninde dairesel bir formda anlatır. On dört bölümden oluşan romanın girişinde Mustafa Ural siyasi yasaklı olarak hapidedir. Yolculuk geriye dönüş yöntemiyle birlikte anlatılmaya başlanır. 9 Mart 1944 tarihi yolculuğun başladığı tarihtir. Ural, sosyalist bir dünya görüşüne sahip olduğu için dönemin iktidarı tarafından arananlar listesindedir. Evinin önünde bekleyen iki polisi görerek İstanbul'u baştan başa geçecek, daha doğrusu İstanbul'la başbaşa kalacaktır. Bu kaçış/yolculuk esnasında yolu camiye de düşer.

Roman, İkinci Dünya Savaşı yıllarının ülke içinde baskıcı atmosferinde geçer. Ancak anlatının asıl dikkat çekici yönlerinden biri, sosyalist bir figür olarak kurgulanan Mustafa Ural'ın kriz anlarında dinle kurduğu ilişkidir. Bu yönüyle roman, dini siyasal kimliklerin ötesinde, insanın korku, yalnızlık ve güvensizlik karşısında yöneldiği psikolojik ve ontolojik bir ihtiyaç alanı olarak ele alır.

Romanın başlangıcında tutuklu olarak hapisnede bulunan Mustafa Ural, toplumda yaygın biçimde kullanılan ve romanın ilk sayfasında mahkûmların birbirine “Allah kurtarsın” ifadesini eleştirel bir bilinçle sorgular. Ona göre insanın kendi eylemleri sonucunda düştüğü bir durumdan kurtuluşu doğrudan ilahî iradeye bağlaması, bireysel sorumluluğu ortadan kaldıran ironik bir yaklaşım üretmektedir. Anlatıcı, Mustafa Ural'ın iç konuşmalarını “Allah'tı onları buraya sokan da, çıkaracak olan da...” (Ilgaz, 2021, s. 5) diyerek verir. Kahramanın bu düşünceleri, toplumsal kaderciliğe yönelik eleştirel bir bakışı açığa çıkarır. Mustafa Ural'ın bilinç akışı, onun Tanrı'yı inkâr eden bir anlayıştan ziyade, insan iradesini merkeze alan bir inanç tasavvuruna sahip olduğunu gösterir. Bu yönüyle karakter, bireyin tüm yaşananları mutlak biçimde kaderle açıklayan geleneksel ve edilgen din anlayışına mesafeli durmakta; insanın kendi tercihleri ve sorumluluklarıyla var olduğu düşüncesini öne çıkarmaktadır. Polisten kaçarken bir çukura sığınan Mustafa Ural'ın sabah ezanını duyması, romanın manevi yoğunluğunu artıran önemli bir sahnedir. Romanda ezan sesi anlatıcının dikkatinde zaman zaman yankılanır. İlk geçtiği yerde ezan sesi sadece betimleyici bir anlamda kullanılır. Beyazıt Camii minarelerinden yankılanan sabah ezanı (Ilgaz, 2021, s. 61) kahramanın dikkatini çekerse de onun davetine icabet etmez. İstanbul yolculuğunda zaman zaman bir fon olarak kullanılır. Sabahın alacakaranlığında işitilen “Namaz uykudan hayırlıdır. Haydin namaza” (Ilgaz, 2021, s. 155) çağırısı, karakterin içinde bulunduğu kaçış hâliyle karşıtlık oluşturur. Bu çağrı Ural'ın

Süleymaniye Camii önünden geçerken de dikkatini çekmiş ama ona icabet etmemiştir. Anlatı, namazı devriyelerden sokak sokak kaçırmaktan daha hayırlı bir eylem olarak düşündürürken karakterin huzur arayışı ile hayatın zorunlulukları arasındaki gerilimi belirtir. Burada ezan, Mustafa Ural'ın bastırılmış güven, aidiyet ve sükûnet ihtiyacını harekete geçiren manevi bir sestir.

Mustafa Ural'ın şadırvana giderek diğer insanlarla birlikte abdest alması, onun toplumla, geçmişle ve kültürel hafızasıyla yeniden temas kurduğu sembolik bir sahne niteliği taşır. Bu sırada çocukluk yıllarında ilkokulda namaza götürüldüğü günleri hatırlaması, dinî tecrübenin yalnızca o ana ait bir yöneliş olmadığını, bilinçaltında saklı kalan kültürel ve manevi hafızanın yeniden canlandığını gösterir. Bu durum, sanat eserinin özyaşamöyküsel niteliğini açıklayan yaklaşımlarla da örtüşür. Sanatçı, geçmiş yaşantıların birikimini şimdiki zamanın verileriyle birleştirerek kurmaca bir yapı oluşturur. Bu nedenle edebî eser, sanatçının özyaşamöyküsüyle doğrudan ve organik bir ilişki içindedir (Emre, 2006, s. 123).

Romanda abdest alma sahnesi, karakterin içsel muhasebesini göstermesi bakımından önemlidir. Mustafa Ural, aldığı abdestin çocukluk dönemindeki alışkanlık niteliğindeki abdestten farklı olduğunu hisseder. Ayaklarını soğuk suyla “Tanrı’yı aldatmanın bir anlamı yoktu” (İlgaz, 2021, s. 156) diyerek yıkaması, onun ibadeti şekilsel bir davranış olarak görmediğini, samimiyet gerektiren bir yöneliş biçiminde kavradığını gösterir. Bu cümle, karakterin dinî tecrübeye içsel dürüstlük ve sahicilik ölçütüyle yaklaştığını ortaya koyar.

Sahne de dikkat çeken bir diğer unsur, Mustafa Ural'ın, mahallede ikamet eden Müslümanların Tanrı'nın çağrısına kayıtsız kaldığını fark etmesidir. Anlatıcının Mustafa Ural'ın namaz sonrası hâlini “Tanrı'nın koruması altında geçirdiği yarım saatlik bir huzur havasından sıyrılmış, yeniden yollara düşmüştü” (İlgaz, 2021, s. 156) sözleriyle aktarması, ibadetin karakter üzerindeki psikolojik etkisini açık biçimde gösterir. Namaz burada kalıcı bir dönüşüm yaratmaz. Fakat kahramanın, hayatın sert gerçekliği içinde kısa süreliğine sığındığı manevi bir durak işlevi görür.

Antropoloji ve genetik, insanlığın ortak bir biyolojik yapıya sahip olduğunu gösterse de insan yalnızca maddi varlığıyla açıklanamaz. Akçay'ın belirttiği üzere insan, bedensel ve fiziksel sınırlarının ötesinde metafizik bir derinliğe de sahiptir. Manevi taraf, daha soyut ve tanımlanması güç bir varlık alanını ifade eder (Akçay, 2011, s. 144). Mustafa Ural'ın camide yaşadığı kısa süreli huzur, bu manevi boyutun kriz anında nasıl belirginleştiğini göstermektedir.

Rıfat Ilgaz'ın eserlerinde özyaşamöyküsel² unsurların belirginliği, bu sahnenin yorumlanmasında ayrıca dikkate alınmalıdır. Yazarın romanları büyük ölçüde kendi gözlem, izlenim ve yaşantılarından beslenir. Bu nedenle Ilgaz'ın kurmaca dünyasında bireysel tecrübe ile toplumsal gerçeklik çoğu zaman iç içe geçer. Sevinç'in belirttiği üzere, Ilgaz'ın eserleri ister mizahi ister toplumcu-gerçekçi nitelik taşıyın, bir yönüyle özyaşamöyküsel doküman niteliği gösterir (Sevinç, 2016, s. 101). Dolayısıyla Mustafa Ural'ın cami ve namaz deneyimi yazarın yaşantı dünyasıyla da ilişkilendirilebilecek estetik bir yansımadır.

Sonuç olarak *Karartma Geceleri*'nde dinî hayat ne yok sayılır ne de propaganda düzeyine indirgenir. Mustafa Ural'ın cami ve namaz deneyimi, ibadetin kriz anında bireye kısa süreli güven, teslimiyet ve refakat duygusu sağlayan insani bir yönelim olduğunu gösterir (Tarhan, 2011, s. 100-101).

² Rıfat Ilgaz, *Karartma Geceleri* romanının kendi hayatından izler taşıdığını Asım Bezirci'ye şöyle anlatmıştır: “(...) Benim değer verdiğim eserlerimin başında *Karartma Geceleri* gelir. Sınıf isimli kitabımın toplatılmasından sonra tutuklama emri çıktı. Hastayım o sıralar ve Nişantaşı Ortaokulu Türkçe öğretmeniyim. Tutuklanma emrimin çıkacağını da biliyorum. Kitap toplatılmış çünkü, sıkıyönetim dönemi. Onun için bir süre saklanmak gereğini duydum, kaçma değil. Hastayım, bir sorguya, sıkıntılı bir sorguya katlanmak zor. İki buçuk aylık bir saklanma dönemim oldu İstanbul içinde. (...) İşte *Karartma Geceleri* bu iki buçuk aylık dönemin romanıdır ve o günlerin sorunları da paralel olarak gelişir o romanda. (...) *Karartma Geceleri* roman türü olarak da bizde az rastlanır türdendir. Biraz anı olabilir ama anı romanı değildir. Olaylar ayıklanmış romanlaştırılmıştır.” (Bezirci, 2013, s. 165).

4. Karşılaştırmalı Değerlendirme: Üç Romanda Din ve İnanç Ortak ve Farklı Boyutları

Kırık Hayatlar, *Gün Batarken* ve *Karartma Geceleri* romanları, farklı edebî geleneklere ve belli sanat anlayışına ait olmalarına rağmen, bireyin kriz anlarında uhrevi olana yönelmesi bakımından ortak bir yapıda birleşir. Üç romanda da temel anlatı örüntüsü “kriz → manevi yöneliş → huzur” şeklinde kurulmaktadır. Ancak bu huzurun niteliği farklıdır. *Kırık Hayatlar* ve *Gün Batarken*’de manevi yöneliş kalıcı bir dönüşümle sonuçlanırken *Karartma Geceleri*’nde geçici bir sükûnet alanı şeklinde tezahür eder.

Kırık Hayatlar romanında Ömer Behiç ve Vedide, modern şehir hayatının ve bireysel arzuların yol açtığı ahlaki çözülmeyle karşı karşıya kalırlar. Özellikle Vedide’nin yaşadığı trajediler sonrasında namaza ve Kur’an’a yönelmesi, dinin psikolojik bir tahammül noktası olarak işlev gördüğünü ortaya koyar. Romanın sonunda eşlerin manevi bir atmosfer içinde yeniden birleşmeleri, karakterlerin içsel bütünlüğünün de yeniden kurulmasını simgeler. Bu kavuşma fiziksel bir birlikteliğin ötesine geçerek manevi bir derinlik kazanır.

Gün Batarken ile *Kırık Hayatlar* arasındaki benzerlik, etkilenme kavramı çerçevesinde değerlendirilebilir (Bloom, 2008). Her iki romanda da aile hayatından uzaklaşan erkek kahramanlar, maddi ve manevi çöküş yaşadktan sonra yeniden yuvalarına dönerler. Bu yapı, bir tür “bumerang etkisi” oluşturur. Kahraman merkezden uzaklaşır, dış dünyanın cazibesine kapılır, ahlaki çözülme yaşar ve sonunda başlangıç noktasına geri döner. Bu dönüş modeli, *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu* (1949) adlı çalışmada ortaya konulan monomit yapısıyla da ilişkilendirilebilir. J. Campbell’a göre ayrılma, erginleşme ve dönüş aşamalarından oluşan yolculuk, kahramanın varoluşsal dönüşümünü temsil eden temel bir metafordur (Campbell, 2010, s. 42). Hulki’nin hikâyesinde ayrılma, geleneksel aile düzeninden ve Müslüman muhitinden kopuşla başlar. Erginleşme, maddi hırsların ve nefsanî arzuların yıkıcı sonuçlarını deneyimlemesiyle gerçekleşir. Dönüş ise Kur’an sesi eşliğinde yeniden ailesine ve manevi çevresine yönelmesiyle tamamlanır. Böylece roman, bireyin manevi merkezden uzaklaştığında çözülmeye, bu merkeze yeniden döndüğünde ise bütünleşmeye yöneldiğini gösteren sembolik bir yapı kurar.

Karartma Geceleri ise diğer iki romandan farklı olarak siyasal baskı ortamında şekillenir. Mustafa Ural’ın camiye yönelişi kalıcı bir dönüşten çok, kaçış hayatı içinde kısa süreli bir huzur arayışıdır. Ezan, namaz ve cami burada ideolojik kimliklerin ötesinde, bireyin korku ve yalnızlık karşısında sığındığı manevi bir alan olur. Rifat Ilgaz’ın, “dini” ideolojik bir tartışma nesnesine dönüştürmeden işlemesi, romanın dikkat çekici yönlerinden biridir. Mustafa Ural’ın sosyalist bir karakter olarak kurgulanması, bu sahnenin anlamını daha da güçlendirir. Onun camiye sığınması ve burada huzur bulması, dinin ideolojik kimliklerden bağımsız biçimde insan ruhuna temas edebildiğini gösterir. Bu yönüyle Mustafa Ural’ın deneyimi, *Kırık Hayatlar* ve *Gün Batarken* romanlarındaki dönüş örneklerinden ayrılır. Ömer Behiç ve Hulki’de dinî tecrübe, aileye ve eski hayata kesin bir dönüşle sonuçlanırken Mustafa Ural’da bu deneyim geçici ve anlıktır. O, çocukluk günlerinin huzurunu bütünüyle geri kazanamaz, yalnızca camide geçirdiği kısa süre boyunca bu huzuru yeniden duyumsar.

Bu karşılaştırma, Kur’an, ezan, namaz ve cami gibi unsurların yalnızca sembolik dinî göstergeler olmadığını; huzur, aidiyet ve içsel denge arayışını taşıyan anlatı öğeleri hâline geldiğini göstermektedir. Üç romanda da çocuklukta edinilen dinî hafıza, ilerleyen yaşlarda kriz anlarında yeniden hatırlanan bir manevi liman işlevi üstlenir.

Sonuç

Bu çalışma, Türk romanında din ve inanç temasının yalnızca güdümlü edebî söylemler çerçevesinde değil, bireyin kriz anlarında ortaya çıkan manevi yönelişler üzerinden de okunabileceğini göstermektedir. İncelenen üç romanda din, karakterlerin yaşadığı ruhsal kırılmalar

karşısında başvurdukları içsel bir sığınak olarak belirginleşir. Mezkûr romanlar, Türk romanında dinî yönelişin yalnızca ideolojik kategoriler içinde değerlendirilemeyeceğini göstermektedir. İnanç, bu eserlerde bireyin kriz anlarında ortaya çıkan varoluşsal ve manevi bir yöneliş biçimi olarak temsil edilmektedir.

Kırık Hayatlar'da Vedide'nin Kur'an ve namaza yönelişi trajedi karşısında ruhsal bütünlüğü koruma çabasıyla ilişkilidir. *Gün Batarken*'de Hulki Bey'in Kur'an sesiyle eski mahallesine ve ailesine dönüşü, kaybedilen aidiyetin yeniden kurulmasını sağlar. *Karartma Geceleri*'nde ise Mustafa Ural'ın cami ve namaz deneyimi kalıcı bir dönüşümden çok, kaçış ve korku içinde kısa süreli bir manevi sükûnet alanı oluşturur. Böylece üç romanda da inanç, farklı yoğunluklarda olmakla birlikte, bireyin yalnızlık, suçluluk, korku ve anlam arayışıyla baş etme biçimi olarak görünür.

Eserlerin ortak yönü, dinî tecrübeyi ideolojik bir propagandaya dönüştürmeden anlatının doğal akışı içinde vermeleridir. Yazarlar, kahramanlarını belirli bir düşüncenin sözcüsüne indirgemez; onları sosyal ve psikolojik gerçeklikleri içinde konumlandırır. Bu nedenle Kur'an, namaz, ezan, cami ve dua gibi unsurlar, romanlarda yalnızca dinî semboller olarak değil, karakterlerin iç dünyasını açığa çıkaran estetik ve psikolojik göstergeler olarak işlev görür.

Sonuç olarak bu çalışma, Türk romanında dinî temsili yalnızca ideolojik bağlamda değerlendiren yaklaşımlara alternatif bir okuma önermektedir. İnanç, bu eserlerde insanın modernleşme süreciyle derinleşen yalnızlık, yabancılaşma ve anlam arayışı karşısında geliştirdiği özsel ve manevi bir refleks olarak temsil edilmektedir.

References

- Akçay, M. (2011). İnsanlığın ortak dinî temeli: Fıtrat. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(23), 143–170. <https://doi.org/10.17335/suifd.36898>
- Arslan, Ç. (2020). *Mahremiyetin tahribi: Türk romanında çok evlilik ve metres (1870–1923)*. Hece Yayınları.
- Bezirci, A. (2013). *Rıfat Ilgaz*. Evrensel Basım Yayın.
- Bloom, H. (2008). *Etkilenme endişesi: Bir şiir teorisi* (F. B. Aydar, Çev.). Metis Yayınları.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Campbell, J. (2010). *Kahramanın sonsuz yolculuğu* (S. Gürses, Çev.). Kabalcı Yayınları.
- Dağlar, Z. (2023). Orhan Pamuk romanlarında postmodern bir unsur olarak din. *Edebî Eleştiri Dergisi*, 7(2), 260–276. <https://doi.org/10.31465/eeder.1256775>
- Düzgün, Ş. A. (2016). İnsanın doğası (fıtratı) ve özgürlüğü üzerine. *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 14(2), 322–342. <https://doi.org/10.18317/kader.36100>
- Emre, İ. (2006). *Edebiyat ve psikoloji*. Anı Yayıncılık.
- Forster, E. M. (2014). *Roman sanatı* (Ü. Aytür, Çev.). Milenyum Yayınları.
- Güler, A. F. (2018). Cumhuriyetin ilk dönem romanlarında din algısı. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(2), 932–941.
- Huyugüzel, Ö. F. (2013). Servet-i Fünun edebiyatının hikâye ve romanı. İçinde İ. Parlatır (Ed.), *Servet-i Fünun edebiyatı*. Akçağ Yayınları.
- İlgaz, R. (2021). *Karartma geceleri* (43. bs.). Çınar Yayınları.
- Karataş, T. (2019). *Ansiklopedik edebiyat terimleri sözlüğü* (5. bs.). İz Yayıncılık.
- Koçakoğlu, B., & Çalık, N. (2017). Talip Apaydın'ın romanlarında din (İslam) algısı. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 37, 79–100. <https://doi.org/10.21497/sefad.328274>
- Korkmaz, R. (Ed.). (2011). *Yeni Türk edebiyatı el kitabı: 1839–2000* (6. bs.). Grafiker Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim meali. (2011). (H. Altuntaş & M. Şahin, Eds.). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kurt, A. (2012). *Din sosyolojisi*. Sentez Yayıncılık.
- Moran, B. (2002). *Türk romanına eleştirel bir bakış 2*. İletişim Yayınları.
- Özdemir, H. (2021). *Hız çağında oyalanmak*. Çolpan Kitap.
- Özdemir, H. R. (2022). Kur'an-fıtrat ilişkisi ve insanı yöneten değerler. *Dini Araştırmalar*, 25(62), 221–244. <https://doi.org/10.15745/da.1085415>
- Pamuk, O. (2017). *Saf ve düşünceli romancı*. Yapı Kredi Yayınları.
- Sarı, H. (2023). Dinin postmodern hâli: Elif Şafak'ın roman kahramanları dolayımında sosyolojik bir analiz. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 19: 198–224. <https://doi.org/10.46250/kulturder.1328111>
- Sevinç, C. (2016). Sanatçı romanı (Kunstlerroman) olarak *Karartma geceleri*. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (11), 95–113.
- Stevick, P. (2010). *Roman teorisi* (S. Kantarcıoğlu, Çev.). Akçağ Yayınları.

-
- Talu, E. E. (1990). *Gün batarken* (R. Tarım, Haz.). Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Tarhan, N. (2011). *İnanç psikolojisi: Ruh, beyin ve akıl üçgeninde insanoğlu* (5. bs.). Timaş Yayınları.
- Tekin, M. (2012). *Roman sanatı: Romanın unsurları* (10. bs.). Ötüken Neşriyat.
- Tümer, G. (1994). Din. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 9, ss. 312–320). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z. (2016). *Kırık hayatlar* (İ. Tüzer & Ş. Atay, Haz.). Akçağ Yayınları.
- Watt, I. (2022). *Romanın yükselişi: Defoe, Richardson ve Fielding üzerine incelemeler* (F. B. Aydar, Çev.). Metis Yayınları.
- Wellek, R., & Warren, A. (2011). *Edebiyat teorisi* (Ö. F. Huyugüzel, Çev.). Dergâh Yayınları.
- Yıldırım, A. Ç. (2018). Halit Ziya Uşaklıgil'in *Kırık Hayatlar* romanında trajik durum. *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları E-Dergisi*, 5(1), 158–176. <https://doi.org/10.30804/cesmicihan.411511>

ETHICAL DECLARATIONS

Research and Publication Ethics

I declare that this article is an original work and was prepared in accordance with the principles of scientific research and publication ethics. The article has not been published elsewhere and is not currently under review by another journal.

All sources used in the study have been cited in accordance with academic standards. I declare that the study does not contain plagiarism, fabrication, falsification, or manipulation of data, and that the research findings have been presented in accordance with the principles of scientific integrity.

Author Contributions

The author single-handedly designed, conducted, and analyzed the study and prepared the report for this article. I have reviewed and approved the final version of the article and agreed to its publication.

Conflict of Interest

I declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this manuscript.

Funding

This research did not receive any specific grant, financial support, or funding from any public, commercial, or non-profit funding agencies.

Artificial Intelligence (AI) Usage Disclosure

During the preparation of this manuscript, artificial intelligence tools may have been used solely for limited purposes such as language editing, translation assistance, and stylistic improvement. Any AI-assisted translations or language corrections were carefully reviewed and verified by the author. Artificial intelligence tools were not used to generate the core scientific content, research design, analysis, or scholarly conclusions. All academic responsibility for the content of the manuscript rests entirely with the author.

Copyright and Permissions

I confirm that all necessary permissions for copyrighted materials have been obtained where required and that the manuscript does not violate any intellectual property rights.

Author Approval

I confirm that they have read and approved the final version of the manuscript and consent to its submission and publication.

ETİK BEYANLAR

Araştırma ve Yayın Etiği

Bu makalenin özgün bir çalışma olduğunu ve bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hazırlandığını beyan ederim. Makale daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamış olup başka bir dergide değerlendirme sürecinde değildir.

Çalışmada kullanılan tüm kaynaklar akademik kurallara uygun biçimde atıflanmıştır. Çalışmanın intihal, veri uydurma, veri tahrifi veya manipülasyon içermediğini; araştırma bulgularının bilimsel dürüstlük ilkelerine uygun şekilde sunulduğunu beyan ederim.

Yazar Katkısı

Çalışmanın tasarlanması, yürütülmesi, analizi ve makalenin raporlama aşamasını tek başına yürütmüştür. Makalenin son hâlini okuyup onayladım ve yayımlanmasını kabul ettim.

Çıkar Çatışması

Bu makalenin yayımlanmasına ilişkin herhangi bir çıkar çatışması bulunmadığını beyan ederim.

Finansal Destek

Bu araştırma herhangi bir kamu kurumu, ticari kuruluş veya kâr amacı gütmeyen kuruluş tarafından finansal olarak desteklenmemiştir.

Yapay Zekâ Kullanım Beyanı

Makalenin hazırlanması sürecinde yapay zekâ araçlarından yalnızca dil düzenleme, çeviri desteği ve anlatım iyileştirmesi amacıyla sınırlı ölçüde yararlanılmıştır. Yapay zekâ araçları tarafından yapılan çeviri ve dil düzenlemeleri tarafımdan dikkatle kontrol edilmiştir. Yapay zekâ araçları çalışmanın bilimsel içeriğinin, araştırma tasarımının, analizlerinin veya akademik sonuçlarının oluşturulmasında kullanılmamıştır. Makalenin içeriğine ilişkin tüm akademik sorumluluk bana aittir.

Telif Hakları ve İzinler

Telif hakkı gerektiren materyaller kullanılmışsa gerekli izinlerin alındığını ve çalışmanın herhangi bir fikrî mülkiyet hakkını ihlal etmediğini beyan ederim.

Yazar Onayı

Makalenin son hâlini okudum, onayladım ve yayımlanmasını kabul ettiğimi beyan ederim.